

AZ 1844-ES PESTI ORSZÁGHÁZA-TERVPÁLYÁZAT

I. A pályázat előzményei és rövid története

Miként 1791-ben a washingtoni Capitoliumra, majd 1834-ben a londoni parlamentre, úgy 1844-ben a pesti Országháza tervezésére is pályázatot irtak ki.

Az Az Országház-építés célkitűzése szerves folyamánya volt annak az igénynek, hogy az országgyűlések helye a császárváros közelében levő Pozsony helyett az ország szívében elhelyezkedő Pest legyen. Pozsonyt, a nyugati határszélén meghúzódó várost korábban az a körülmény avatta az országgyűlések — egyben a legfőbb kormány székek és a helytartó-nádor — székhelyévé, hogy 150 éven keresztül az ország jelentős része, így fővárosa is, török kézen volt. A törökök kiűzése s a helyzet konszolidálódása után II. József a magyar udvari kamarát, a helytartótanácsot, a főhadparancsnokságot Pozsonyból Budára helyezte át, s az országgyűlések részére is itt alakíttatott ki fényes termeket. Halála után a már korábban Pest-Budán székelő királyi Curia és tárnokmesteri bíróság mellé a nádori udvartartás is ide költözött, az országgyűléseket viszont az ősi, hagyományos fővárosból visszavitték Pozsonyba, mely ezután 56 éven át — az 1807. évi megszakitással — itt ülésezett, távol a fővárosban székelő országos hivataloktól. E visszás helyzet fenntartása a Habsburg abszolútizmus törekvéseiből érthető meg. Az országgyűléseknek Buda helyett Bécs tőszomszédságában való megtartása ugyanis nagyobb lehetőséget nyújtott számára, hogy a nemzet alkotmányos és legfőbb akaratnyilvánítását mind jelképesen, mind ténylegesen ellenőrzése alatt tartsa.

Az Országháza építés így, a többi európai országgal ellentétben, nem a nemzet meglevő szuverenitásának kifejezője, hanem a megszerzendő szuverenitás vágyának szimbóluma s kivívásának egyik jelentős politikai eszköze volt. Az ország akkori sajátos helyzetében egyaránt célkitűzése volt a központi hatalommal mint ilyennel szembenálló rendiségnek, és a Habsburg birodalommal szemben függetlenségre törekvő nemzetnek.

E körülményekből érthetjük meg azokat a nehézségeket, melyek a program megvalósulását kísérték: a pályázat kiírását megelőző másfél évtizedes huza-vonát és a kiírás körüli problémákat.

Az a gondolat, hogy „a nemzet szükségének, de díszének is megfelelő Országháza építtessék Pesten”, formális javaslatként először az 1830-as pozsonyi országgyűlésen hangzott el, de az úgy érdekében ekkor még nem történt semmi.¹

¹ Az Országháza-tervpályázat előzményeit Bibó István tanulmánya alapján vázoljuk. Bibó István: Pollack Mihály Országháza-terve. „Művészettörténeti Értesítő” XXII. (1973) pp. 22—36.

Az 1832/36-os országgyűlésen a nádor előzetes tájékoztató tervek és költségvetés készíttetését vállalta, azzal, hogy azokat a következő országgyűlés elé terjeszti. Ez azonban nem történt meg, s csak az ez után következő 1843/44-es országgyűlés hozott eredményt. 1843 szeptemberében József nádor bemutatta *Pollack Mihály*² tervét és hozzávetőleges költségvetését.³ Mivel az országgyűlés az Országháza pontos helyét addig még nem jelölte ki, sőt részletes tervezési programot sem adott, Pollack analógiák alapján, saját belátása szerint dolgozott, és tulajdonképpen csak ideál-tervet készített. Az országgyűlés épp ezért úgy találta, hogy e terv és költségvetés a további intézkedések alapjául nem szolgálhat, s az Országháza építésével kapcsolatos ügyek intézésére országos választmányt hozott létre.⁴ Utasította a választmányt, hogy „minden halasztás nélkül járjon el biztatásában, még ezen országgyűlésnek tegyen jelentést a helyről, szükséges költségekről, s mutassa be a terveket, hogy jövő országgyűlésig a pesti országház készen állhasson”.

A buzini gróf Keglevich János főpohárnokmester elnökletével működő országos választmány 1844 tavaszán Pozsonyból Pestre utazott, hogy a helyszínt megtekintse, és a város vezetőivel tárgyaljon. A tárgyalások eredményeképpen Pest városa az Országháza építésének céljára átengedte a lipótvárosi Újpiacot (ma: Budapest, V. kerület, Engels tér). A Pozsonyba visszatérő választmány ezután részletes programot dolgozott ki, s ez év júniusában nyilvános, titkos, nemzetközi tervpályázatot hirdetett a Pesten építendő Országháza tervezésére, ez év nov. 30-i határidővel.

A tervpályázat gondolata csak most, a választmány működése során merült fel, midőn a feladattal már egészen konkrét formában, részletekbe menően foglalkoztak. E döntés távolabbi inspirálója az erősödő liberális korszak volt, közvetlen motívuma pedig a tervpályázatok egyre gyakoribb külföldi példája. Mindkét mozzanat hangot kap a választmány hivatalos jelentésében is, mely — egyebek mellett — közli, hogy „a külföldi hasonló nagyszerű vállalatok közönséges példája szerint is, szabad csődületet nyitott”, és annak a meggyőződésének ad kifejezést, hogy „a szabad versengés mindenek által célszerűbbnek s igazságosabbnak fog találtatni, mintha csak valamely különösen kiválasztott egyénnek nyújtotta volna a küldöttség ezen alkalmat”. A pályázati felhívást 1844 júniusában és júliusában hírlapok útján tették közzé.⁵ A tér helyszínrajzát

² Pollack Mihály (1773—1855): a magyarországi klasszicizáló építészet legjelentősebb képviselője, a pesti Nemzeti Múzeum, Ludoviceum, számos jelentős köz- és magán-épület mestere, Leopoldo Pollack (1751—1806) olasz építész féltestvére. Vö.: Thieme—Becker: Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler (a továbbiakban: Thieme—Becker), Band XXVII. Leipzig, 1933. p. 210. — Zádor Anna: Pollack Mihály. Budapest, 1960.

³ Pollack Mihálynak az Országháza tervezésével kapcsolatos szerepe korábban is ismeretes volt (vö.: Zádor Anna i. m.), a lappangó terveket azonban csak a legutóbbi időben fedezte fel Bibó István és tette közzé Pollack szerepének tüzetes tisztázása kíséretében: Bibó I. i. m.

⁴ A pályázat kifirásával kapcsolatos eseményeket a nyomtatásban megjelent országgyűlési naplók és irományok alapján mondjuk el. Az országos választmány jelentése külön is megjelent: Jelentése a Pesten építendő országház érdemében kiküldött országos választmánynak. 1844. — E jelentést bőven ismerteti, és részben idézi Vámos Ferenc: Az első pesti Országháza tervezésének előkészületei (1835—1844) „Művészet-történeti Értesítő” XII. (1963) pp. 38—47.

⁵ Néhány példa: „Hírnök” Pozsony, 1844. 48, 49, 53. szám, jún. 18, 21, júl. 5. — „Pesti Hírlap” 1844. 363. szám, jún. 23. — „Nemzeti Ujság” Pest, 1844. 52. szám. — „Regélő” Pest, 1844. 52. szám. — „Augsburger Allgemeine Zeitung” 1844. Beilage zu Nr. 184. — „Prager Zeitung” 1844. 108. szám, júl. 12. — Több sajtóorgánium csak hírül adta, hogy pályázatot hirdettek, de a kifirást nem közölte. Így pl.: „Honderú”, Buda, 1844. jún. 29. — „Ephemeriden” Beilage zur „Allgemeinen Bauzeitung” I. Band, No 4. Wien, 1844. Juni und Juli, p. 63.

és a teret környező épületek homlokzatainak nézetrajzát könyvatos rajzon ismerhették meg azok, akiknek a helyszínt nem volt alkalmuk felkeresni. E litográfiák a kiírás szerint „Kolosvár, Fiume, Bécs, Lemberg, Prága, Triest, Majland, Róma, Nápoly, Velence, Florenz, München, Dresda, Lipcse, Majnai Frankfurt, Darmstadt, Mainz, Hannovera, Brüssel és London városokban az e végre elnökileg megkeresendő főkormányzéseknekél, vagy illetőleg Austriai cs. kir. követségeknél, polgármestereknél és olvasottabb újságok szerkesztősegeinél — minden nehézség nélkül megtekinthetők” voltak.

Miként tíz évvel korábban az angol parlament tervpályázatának kiírásakor, a pesti Országháza tervezésével kapcsolatban is felmerült az igény, hogy a nemzetet szimbolizáló épület architektúrája nemzeti jelleget fejezzon ki. Ez az igény hangot kapott az alsótábla törvényjavaslatában is, midőn azt mondta, hogy „az országház építésének, ...'s nemzeti jellemű ékesítésének teljes hatalmú vezetésére egy orsz. választmány küldetik ki, ...”. E követelmény azonban, ellentétben az angol példával, a tervpályázati kiírásban nem szerepelt. S míg az angol kiírás meg is nevezte, mit tekint nemzeti stílusnak (a gótikus vagy az Erzsébet-stílust), s ezek valamelyikében való tervezést írta elő, a magyar kiírás architektúra tekintetében teljes szabadságot engedett: „Hogy ... mi stýlben tervezendő legyen az épület? egészen a tervező tetszésére és belátására hagyatik fenn”.

Bármily lendületesen tört is azonban ez az országgyűlés, pontosabban az alsótábla, az Országháza építése felé, műve már csirájában torzó maradt, mert a puszta pályázati kiíráson kívül egyebet nem tudott elérni, s ezt is csak a választmány öntevékeny ügyintézésének köszönhette. Hiába készítettek a rendek a királynak szóló felirati javaslatot s törvénytervezetet, melynek szentesítése biztosította volna az Országháza építésének szilárd alapját és pénzügyi fedezetét, a főrendek az országgyűlés berekesztése előtt néhány nappal adott válaszukban mindkettőt mint nem időszerűt elvetették. Még arról is vita támadt, hogy jogosult volt-e a választmány külön erre szóló felhatalmazás nélkül pályázatot hirdetni, noha megbízásában világosan benne volt: még ezen az országgyűlésen be kell mutatnia a terveket, hogy az Országháza a következő országgyűlésig megépülhessen. Ezt méltányolva a főrendi üzenet is elismerte, hogy a választmány tagjai jóhiszeműen jártak el, s hozzájárult a pályadíjak leendő kifizetéséhez, de — mint a főrendi üzenet mondja — „minden innen jövő időkre vonható következtetés nélkül”, tehát a tényleges építésre nézve a legcsekélyebb kötelezettséget sem vállalva. Mivel az aug. 1-én kelt királyi döntés következtében az országgyűlés — nem várt módon — korábban, a tervpályázati határidő lejárta előtt fejeződött be, az alsótábla úgy intézkedett, hogy az amúgyis rövid határidőt egy évvel hosszabbítsák meg, Keglevich főpohárnokmester a beérkezett és beérkezendő terveket tartsa magánál, s a következő országgyűlésen mutassa be.

A következő országgyűlés 1847. nov. 7.—1848. ápr. 11-ig tartott. 1847. nov. 15-én kelt jelentését Keglevich János 1848. jan. 11-én nyújtotta be István nádornak, ki leendő országgyűlési tárgyalás céljából a királyi személynőknek továbbította. Ugyanakkor utasította a főpohárnokmestert, hogy a terveket adja át Kovachich József országos levéltárnoknak, az pedig őrizze ezeket „az országos levéltári irományok számára ... az országházánál rendelt szobában úgy, hogy ezeknek az illetők általi megtekintése, ha kívántatik, ugyan ott is megtörténhessék”⁶. A beérkezett 41 pályamunkának átadása jan. 13-án történt meg.⁷

⁶ Országos Levéltár (a továbbiakban: OL): N 31. István nádor levéltára. Országgyűlési. 1848. N° 74.

⁷ OL: N 112. Acta gestionis officii Archivi Regni. N° 823.

A terveket őrző ládát gróf Keglevich János az átadás után lepecsételte.⁸ Jelenését meglehetősen későn, csak az országgyűlés márc. 30-i un. elegyes ülésén olvasták fel a „mélt. főrendeknek és tek. karok és rendeknek”, melyek azt észrevétel, intézkedés nélkül tudomásul vették.⁹

Az országgyűlésnek az Országháza-építés ügye iránt tanúsított pillanatnyi részvétlensége érthető. Az országgyűlés hangulata és tevékenysége egyaránt 1848 márciusi foradalmainak — így a pestinek és a bécsinek is — hatása alatt állt, s az ország polgári demokratikus átalakításának és nemzeti autonómiájának törvényes elfogadtatásáért küzdött. E fáradozását néhány nap múlva, ápr. 11-én végérvényes siker koronázta, midőn a király az 1848-as törvényeket szentesítette. Bár e törvényekben új, népképviselési alapon megválasztandó országgyűlés összehívása és az országgyűlés székhelyének végleges Pestre helyezése is szerepelt, nyilvánvaló volt, hogy az új országgyűlést (mely 1848. júl. 4-én meg is nyílt) ideiglenes helyiségben kell megtartani. De nemcsak a rendelkezésre álló idő rövidsége fosztotta meg az Országház-építés ügyét aktualitásától, hanem az a szituáció is, melyben először az új rend kivívása, majd gyakorlati megvalósítása kötött le minden figyelmet, energiát, s nyilvánvaló volt, hogy ily nagy-szabású építkezés csak konszolidáltabb idők feladata lehet. Ugyanakkor ne felejtjük el, hogy az Országház-építés politikai eszköz-jellege megszűnt: az országgyűlés Pestre helyezését törvény mondta ki, s rövidesen valóban ott is tartották meg.

A biztató kezdetet azonban tragikus folytatás követte, kibontakozás helyett véres szabadságharc, majd annak bukása után az ország függetlenségének és új rendjének elvesztése. Mindez végzetes következménnyel járt az Országház-tervpályázat sorsára nézve is.

A terveket, melyek 1848 márciusában még egy késvé érkezett pályamunkával, Pán Józseféval, szaporodtak, az 1847/48-as országgyűlés befejezése után Budára szállították. Itt a Várban, az országos levéltár („Archivum Regni”)¹⁰ előszobájában helyezték el, ahol 1849. ápr. 24-ig a tervek sértetlenül megmaradtak. Ekkor Kovachich levéltáros a győzelmesen előrenyomuló honvédsereg elől Bécsbe távozott, s csak szept. 21-én, mikor Buda már ismét osztrák kézen volt, tért vissza. A levéltár felnyitásakor tapasztalta, hogy időközben a pályamunkákat őrző ládát feltörték, a terveket szétszórták, részben szétszaggatták.¹¹ A terveket ekkor gondosan összeszedte, visszatette, s a ládát ismét lezárta.

⁸ OL: N 112. No 849.

⁹ Felséges Első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar- és Csehországnak e néven ötödik apost. királya által szabad királyi Pozsony városába 1847-dik esztendei Szent-András hava 7-dik napjára összehívott közgyűlésnek naplója a tekintetes karoknál és rendeknél. Pozsony, 1848. p. 201. — Felséges Első Ferdinánd... által... rendeltetett magyarországi közgyűlésnek irományai. Pozsony, 1848. p. 141.

¹⁰ Az Országos Levéltár a II. József által felosztatott klarissza apácarend budai kolostorának mai napig fennálló épületében volt elhelyezve (Budapest, I., Országház u. 28.). Vö.: Veres Miklós: Az Archivum Regni története 1765—1874. „Levéltári Közlemények” 38 (1967) pp. 31—65.

¹¹ Kovachich 1849—1867 közti jelentéseiben, irataiban — noha személyesen semminek tanúja nem volt — következetesen azt állítja, hogy a pusztítást a Várat 1849. máj. 21-én elfoglaló, benyomuló honvédek okozták, remélve, hogy valami értékeset találnak. Ez a verzió 1867-ben, az új, független magyar minisztérium megalakulása után megváltozik, s „eindringenden Rebellen”, stb. helyett „berohanó pór nép” szerepel jelentésében (OL: N 112. No 1059.). Ezt az utóbbi változatot nyilván az új helyzethez való alkalmazkodás szülte. Ami az elsőt illeti, kétségtelenül elképzelhető, hogy hosszan elhúzódó, kemény ostrom után a közkatonaság akár értelmetlen, öncélú pusztításra is ragadtatja magát. De közvetlen, megbízható bizonyíték nincs erre, sőt bizonyos körülmények ellene szólnak. Miután a Vár ismét a császári csapatok kezébe került, Ghyczy Miklós kincstári tanácsos aug. 2-án átadta a kulcsot Stoffer József volt nádori irodaigazgatónak. Ezt megelőzően Ghyczy Stoffer jelenlétében a levéltár külső ajtajáról eltávolította a pecsétet, s felnyitotta. Megállapított-

A szabadságharc bukása után sorra jelentkeztek a tervezők, hogy munkájukat visszakérjék. Kovachich levéltáros ezért 1850 májusában pontos jegyzéket készített a megmaradt tervek jeligéiről, hogy egy-egy beérkező kérelem miatt ne kelljen a teljes tervanyagot átnéznie. Tulajdonképpen csak ekkor nyert tiszta képet az okozott kár mértékéről. Megállapította, hogy a 42 terv közül 34 teljesen sértetlen, 2 kevésbé sérült, egyet teljesen szétszaggattak, s csak 5 pályamunka tűnt el nyomtalanul.¹²

Több mint tíz esztendő politikai elnyomás után az 1860-as évek elején enyhülés jelei kezdtek mutatkozni, melyek — hosszú vajúdas után, számos tényező közrejátszása révén — 1867-ben a kiegyezéshez vezettek. 1861-ben újból — bár rövid és eredménytelen — országgyűlést tartottak Pesten. Ezen ismét szóba került az Országháza ügye: gróf Keglevich Béla képviselő a jún. 21-én tartott ülésen indítványozta, hogy az 1844-es tervpályázat ügyében küldjenek ki választmányt, ez bírálja el a terveket és állítsa ki közszemlére. Javaslatát elfogadták s öttagú választmányt állítottak össze igen jelentős személyekből.^{12a} Az országgyűlés azonban két hónap múlva hirtelen befejeződött, mielőtt a választmány bármit tett volna. A politikai helyzet ismét megromlott és az Országháza építésének, sőt magának a pályázat elbírálásának ügye is bizonytalan időre újból elvesztette időszerűségét.

Az 1865-ben kezdődő, s a kiegyezés művét tető alá hozó országgyűlésen újból szerepel a pályázat ügye, még kevesebb eredménnyel. Az egyik magyarországi pályázó megbizottja, Andrassy Ferenc révén fordul 1866 tavaszán az országgyűléshez, azzal a kéréssel, hogy az évtizedek óta húzódó üggyel foglal-

ták, hogy az Országháza-tervek ládája az előszobában fel van törve, s a tervek szét vannak szórva, de a tulajdonképpeni levéltárhoz vezető kettős ajtó sértetlen maradt. Mindezt Stoffer a kulcs átvételéről szóló elismervényben mondja el, anélkül, hogy bármit szólna a dúlás időpontjáról, okozóiról. (OL: N 112. No 857.) Lehetséges tehát, hogy nem a máj. 21-én benyomuló honvédek műve volt a pusztítás, kikről — amennyiben raboltak — nehéz feltételezni, hogy a keresett kincsek helyett 5 pályamunkával távoztak (ennyi tűnt ugyanis el), és — ha már a levéltárban kerestek kincseket — nem törték fel a tulajdonképpeni levéltárhoz vezető belső ajtót. — Mindezek alapján természetesen nem dönthető el, hogy valójában mi és hogyan történt. A pályatervek szempontjából ez nem is döntő jelentőségű, de foglalkoztunk vele, hogy az aulikus szerszámú Kovachich közléseit kellő kritikai megvilágításba helyezzük.

¹² OL: N 112. No 875. — Az egyazon napon, máj. 9-én, kelt jelentés és jeligejgyék közt némi különbség mutatkozik, amennyiben az utóbbiban csak három pályamunka szerepel hiányzóként. Kovachich ugyanis a terveket mesterséges, tehát nem a beérkezésnek megfelelő — számára ismeretlen — sorrendben megszámozta, s ennek rendjében közölte listájában a jeligéket, ill. két esetben nem jeligét, hanem a tervező nevét. Nyilván előbb a jegyzéket készítette el, s ebben két esetben önálló tételnek vette fel egy-egy pályamunka egymástól elkerült részeit, s csak utólag állapította meg ezek összetartozását a jeligék azonosságából. Ekkor azonban már minden pályamunka viselte a listában is szereplő, Kovachich által ráírt sorszámot, és egyszerűbb volt változatlanul hagyni. — Itt jegyezzük meg, hogy Kovachich e jelentésének impurumában javasolja, hogy a „magyar nemzet becsülete érdekében” a pályázatot, tekintet nélkül arra, hogy az építkezés megvalósul-e, bírálják el, s a pályadíjakat fizessék ki. E részt azonban a tisztázatból végülis kihagyta, s a jelentést e nélkül továbbította.

^{12a} Az 1861. év april 2. Pesten összegyűlt országgyűlés képviselőházának naplója. II. kötet. Pest, MDCCCLXI. pp. 181, 222—223, 224. — Az 1861-ik év april 2-án Pesten egybegyűlt országgyűlésnek irományai. Pest, MDCCCLXI. pp. LII, LVII—LVIII, LIX. — A választmány tagjai: Gorove Iván, Lónyai Menyhért, báró Podmaniczky Frigyes, gróf Andrassy Gyula, Ürményi József.

kozzanak. Az alsóház úgy ítéli, hogy ez a leendő közmunka minisztérium hatáskörébe tartozik, s annak megalakulásáig a kérvényt irattárba teszi.¹³ Megalakulása után az új minisztérium e beadványt megkapja, Andrassy Ferenc is, mások is szorgalmazták az ügyet.¹⁴ Mindezek azonban csak annyi eredménnyel járnak, hogy a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium 1867. júl. 17-én a pályaterveket az Országos Levéltártól átveszi. Három év múlva, 1870. okt. 28-án, végképp lezárják az ügyet a következő (az ügydarab előadói ívében található) döntéssel: „Az 1843/4 évi országgyűlés határozata folytán benyújtott országház építése iránti pályá tervek díjjazásának kérdése, egy netaláni ujabban kiírandó pályázat által döntendő el. Egyelőre jelen ügyben a Ministerium illetékes határozatot nem hozhat. Miért is további intézkedés szüksége fen nem forogván az Irattárba teendő.” Amilyen egyedülállóan különös volt tehát a pályázat kiírása aktuális építési szándék nélkül, ugyanolyan különös módon alakult további sorsa is, amennyiben soha hivatalosan és nyilvánosan le nem zárták, és elbírálására sem került sor.

A tervek utolsó nyoma 1872-ből származik, amikor *Pán József* visszakéri és visszakapja pályamunkáját.

A Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium 1889. jún 15-én megszűnt, az építési ügyeket az új Kereskedelemügyi Minisztérium vette át. Ennek utóda 1935-ben építési vonatkozásban a Kereskedelem és Közlekedésügyi Minisztérium lett. E minisztériumoknak az Országos Levéltárban őrzött régi anyagában a tervekre nem sikerült ráakadnunk, az utolsó minisztériumban maradt anyag a második világháborúban, Budapest ostroma alatt elpusztult. A tervek az idők folyamán eljuthattak ugyan más köz- vagy magángyűjteménybe is, de — ha egyáltalán megvannak még valahol — helyük egyelőre ismeretlen. Nagyobb valószínűsége sajnos annak van, hogy a pályázat vissza nem kért tervei elpusztultak.

II. Tervek és tervezők

Noha a 42 pályamunkából egyelőre egyetlen egy sem ismeretes, különböző források alapján mégis meglehetősen bő anyag áll rendelkezésünkre, mely mind a pályázat szempontjából, mind a korszak hazai és — külföldi pályázók részvétele következtében — európai építéstörténete szempontjából figyelemre méltó.

Láttuk, hogy 1848 tavaszáig összesen 42 terv érkezett be. Több mint kétszer annyi, mint az 1882-ben meghirdetett budapesti Országház-tervpályázatra, melynek 19 pályamunkája közül a díjnyertes *Steindl Imre*¹⁵ terve alapján épült meg 1885—1902-ig a ma is álló Országház. Keglevich jelentése szerint hazánkon kívül a német államokból, Angliából, Franciaországból és Olaszországból küldtek terveket. A terveket visszakérő iratokból tudjuk, hogy a Habsburg birodalom

¹³ Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. II. kötet. Pest, 1866. pp. 124—125.

¹⁴ OL: K 173. *Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium. 1867. 17. tétel, 1268. alapszám.*

¹⁵ Steindl Imre (1839—1902): a magyarországi historizáló építészet egyik legkiválóbb képviselője. Vö.: Thieme—Becker, Band XXXI. Leipzig, 1937. p. 553. — Zám-borszky Ilona: A magyar Országház. Budapest, 1937.

országai is résztvettek. Magyarországon kívül Ausztria, Csehország és Velence építészeinek szerepléséről vannak adataink.

A pályázat anyagára vonatkozó legfontosabb forrásuk az egykori „Archivum Regni” ügyviteli iratainak a tervek visszakérésével kapcsolatos része. Alapvető fontosságú ezek között az a két lista, melyet Kovachich József levéltáros 1850-ben és 1867-ben állított össze¹⁶. Az első lista azt az állapotot rögzíti, melyben a tervek Buda ostroma után voltak, és még senkinek sem adták vissza tervét. A második pedig, mely a minisztériumnak való átadás előkészítése céljából készült, az 1867. máj. 4-i állapotot. Az első lista „megjegyzés”-rovatában mindvégig vezette a levéltáros, hogy kinek, mikor, melyik tervet adta vissza. A második listában már természetesen nem szerepelnek azok a tervek, melyeket addig az időpontig tulajdonosaik visszakaptak, de a megmaradtaknál fel van tüntetve állapotuk, s többnyire az is, hány darabból állnak.

A tervek alább következő ismertetése e jegyzékek sorszámozását követi, s ahol egyéb forrás nem áll rendelkezésünkre, ennek adatait közli, a levéltári jelzetre való külön hivatkozás nélkül. A pályázat anyagának ismertetése előtt tárgyaljuk azt a két Országháza-tervet (van der Nüll és Sicardsburg, Raphael Rigel terve), mely reprodukált formában fennmaradt, de a pályázaton nem vett részt, ill. e részvétel nem bizonyítható. A Kovachich-féle listák sorrendjében ismertetett pályázatok után közöljük két pályaterv adatait, melyek biztosan szerepeltek a 42 terv között, de jelégük azonosítása nem volt lehetséges (Anton Ortner és Gyulai Gaál Miklós terve). Ezután öt olyan tervvel foglalkozunk, melyekről nem állapítható meg, szerepeltek-e a 42 terv között, de különböző források alapján ennek lehetősége felmerül (Bretterbauer Antal, Leo Klenze, Markó Károly, Senger Rudolf, Vitkovszky Lőrinc). Végül az egyetlen, legalább fényképen fennmaradt Országháza-tervet, Feszl Frigyes művét tárgyaljuk, mely ugyan a pályázatra készült, de a 42 terv között mégsem szerepelt.

*

*Eduard van der Nüll és August von Sisardsburg*¹⁷, a két fiatal bécsi építész, kik nemrég érkeztek vissza több éves itáliai és franciaországi tanulmányútjukról, s kezdték meg társas működésüket, érdeklődéssel fogtak a pesti Országháza tervezésének szép feladatához. Mivel azonban a pályázatokról rossz tapasztalataik voltak, az alapvető alaprajzi és homlokzati megoldás fölvázolása után némileg tájékoztak Magyarországon. Az itteni vélemények szerint, mint mondták, kétséges, vajon az épületet a kijelölt téren valóban megépítik-e, a stílust, a berendezést, stb. illető véleménykülönbségek miatt bármely pályamunka megvalósítása nehéznek látszik, továbbá bíráló sincs még kijelölve. Ezek alapján úgy döntöttek, hogy a terv további kidolgozásától elállnak. Tervüket azonban az „Allgemeine Bauzeitung”-ban közzétették és ismertették, hosszabb cikk kíséretében, melyben elmondták véleményüket — kifogásaikat és

¹⁶ OL: N 112. N° 875. és N 112. N° 1057. Ez utóbbinak a minisztériumhoz küldött példánya: K 173. 1867. 17. tétel, 1268. alapszám.

¹⁷ Eduard van der Nüll (1812—1868) és August Sicard von Sicardsburg (1813—1868): a korszak jelentős osztrák építészei, kik 1844-től társas viszonyban dolgoztak. Fő művük a bécsi operaház. Tanárai voltak a bécsi Képzőművészeti Akadémiának. Vö.: Thieme—Becker, Band XXV. Leipzig, 1931. p. 534; Band XXX. Leipzig, 1936. p. 583.

javaslataikat — a tervpályázatok szokásos rendszeréről is.¹⁸ A választandó építészeti stílusról szólva először ünnepélyesen tiltakoznak a szokásos nézet ellen, mely minden épületet, melyben félköríves elemeket használnak fel, bizáncinak nevez. Ezután kifejtik, hogy a félkör- és nyomott (szegmens) ívet tartják korszerűnek, szemben a görög vagy a gótikus formákkal. A két korszerű forma közül az elsőt inkább az ünnepélyes és méltóságteljes hatásra törekvő épületek számára tartják alkalmasnak, a másodikat inkább a gazdasági célokra szolgáló épületek esetében.

Az itáliai élmények hatása alatt álló művészek félköríves stílusban (Rundbogenstyl) megoldott, olaszos ízlésű terve az elmondott elvek hű kifejezője volt.

Egészen más jellegű *Raphael Ritter von Rigel*¹⁹ terve, melynek távlati képét ismerjük egy finom rajzú litográfiáról.²⁰ Az akadémikus későklasszicizmus szellemében fogant terv rizalitokkal, kolonnádokkal tagolt főhomlokzatát a középső tengelyben hatoszlopos, timpanonos portikusz hangsúlyozza, s az egész épületet viszonylag gazdag szobrászati díszítés jellemzi.

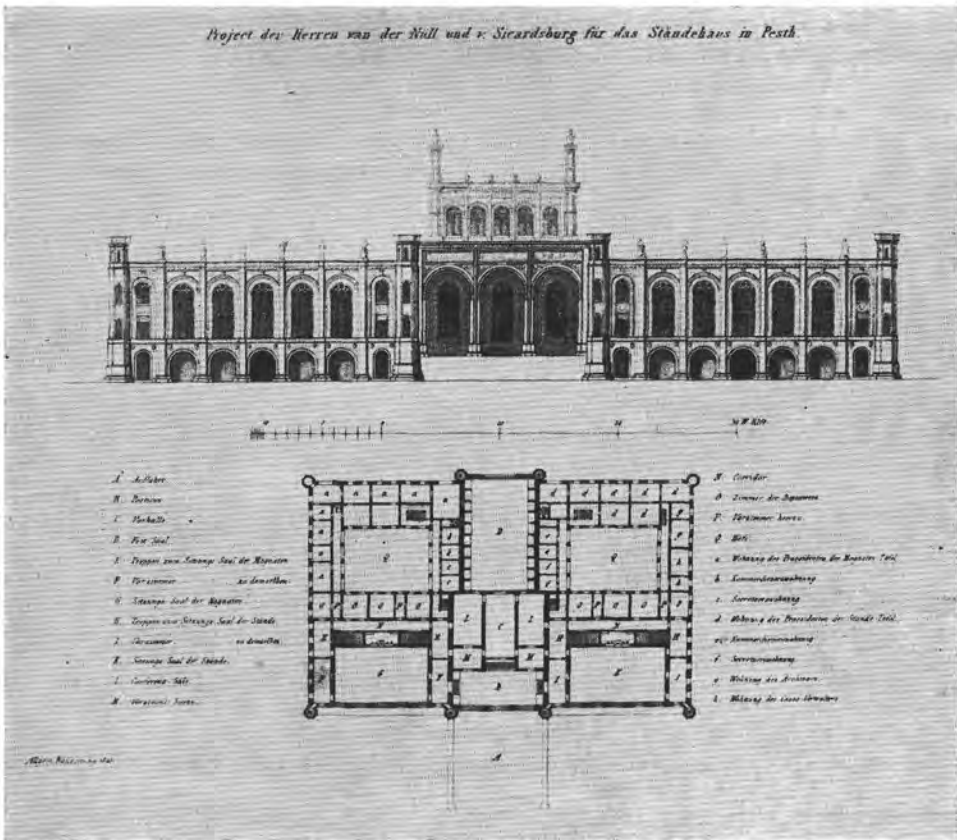
A terv, ill. e datálatlan rajz keletkezésének időpontjáról, a tervezés körülményeiről semmi közelebbit nem tudunk. A háromnyelvű felirattal ellátott litográfia 1848 után nem készülhetett, mert a magyar szabadságharc bukását követő helyzetben a Pesten építendő Országháza tervének közzététele elképzelhetetlen. Nem világos a terv kapcsolata a tervpályázattal sem, de minden jel arra mutat, hogy nem arra készült. Összeférhetetlen ugyanis, hogy valaki titkos tervpályázaton részt vegyen, s ugyanakkor tervét litográfián publikálja, bár — mint látni fogjuk — Anton Ortner esetében erre is van példa. (Természetesen az is elképzelhető, hogy Rigel esetleges pályatervét 1846-ban vagy 1847-ben visszakérte, mert az ügy húzódása bizalmatlanságot keltett benne.) Másrészt az épület rajzolt környezete nem azonosítható az Újvásár térral.

Elképzelhető az is, hogy Rigel a pályázati felhívásból értesült e nagyszabású feladatról, és — a pályázaton részt venni nem óhajtva, de e téren való készségének demonstrálását ambicionálva — egy félig-meddig ideál-tervet

¹⁸ Van der Nüll und von Sicardsburg: Ueber das Konkurswesen, mit nächster Beziehung auf den beabsichtigten Bau des Landhauses zu Pesth. „Allgemeine Bauzeitung“ X. (1845) pp. 9—14. A cikk kelte: Wien, im November 1844. Mivel — mint 1845. febr. 25-én kelt megjegyzésükben közlik — az „Allgemeine Zeitung“ 1845. febr. 2. és 9-i számában hasonló motívummal cikkeztek, szükségesnek tartották hangsúlyozni, hogy tanulmányuk nem azok hatására keletkezett, jóval korábban elkészült, s csak a folyóirat nem tudta előbb közölni. — A cikket és a tervet Ney Béla 1898-ban röviden említi és ismerteti. (N. B.: Az állandó országház első tervezete. „Építő Ipar“ XXII. 1898. p. 212.) — A pesti Országházhoz készített tervük volt az első nagyobb mű, amellyel a nyilvánosság előtt szerepeltek. (Constant von Wurzbach, dr.: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. XX. Wien, 1869. p. 423.)

¹⁹ Raphael Rittel von Rigel (1787—?): bécsi építész és dekorátor, Charles Moreau tanítványa, az osztrák későklasszicista építészet fontos képviselője. Vö.: Thieme—Becker, Band XXVIII. Leipzig, 1934. p. 352.

²⁰ A lap mérete 67,5 × 52,5 cm, a rajz mérete 55,0 × 37,0 cm. Magyar, német és olasz nyelvű felirata: Pesten építendő új Országháznak távképe; *Perspectiv—Ansicht des neu zu erbauenden Landhauses in Pest; Prospetto in Prospettiva del Palazzo della Stati da costruirsi in Pest.* Entworfen von Raphael von Rigel. Architect und Decorateur. Gestochen von Max Fahrmbacher. Gedruckt bei C. Horegschj in Wien. — E litográfiából Budapesten 3 példány ismeretes: OL: T 14. *Tervtár. Tervek a Kereskedelmi Minisztérium anyagából. 2. téka. 2. Liedemann hagyaték. Sz. 36.*; egy színezett példány a budapesti Történelmi Múzeum Újkori Osztályának tervgyűjteményében; és a legjobb állapotban levő példány a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokában.

1. Van der Nüll és Sicardsburg Országháza-terve.

készített csupán, s azt publikálta. Ekkor sem egészen érthető azonban fiktív környezet alkalmazása a valóságos helyett.

Nem zárhatjuk ki annak lehetőségét sem, hogy Rigel terve nem az 1844-es tervpályázattal kapcsolatos, hanem József nádor korábbi tevékenységével, melynek nyomán 1843-ban Pollack Mihály tervét mutatta be az országgyűlésnek. Bár Bibó István meggyőzően valószínűsíti, hogy József nádor Pollackon kívül más építésszel nem volt kapcsolatban, e terv problematikussága következtében célszerű a kérdést a további kutatásnak tüzetesebben megvizsgálnia. Hiszen József nádor azt állította, hogy több művészt felhívott a terv elkészítésére, de ezek azzal mentették ki magukat, hogy addig nem vállalkozhatnak a feladatra, míg a tényleges építési terület nincs kijelölve. Elképzelhető tehát, hogy a hosszú ideig gróf Pálffy Ferdinánd szolgálatában álló Rigellel József nádor tárgyalt, s ennek nyomán készült e terv.

A következőkben ismertetjük a pályaműveket, ill. a jeligéket, Kovachich levéltáros listájának sorrendjében.

1. Die Zeit bedingt die Leistungen

Tervezője ismeretlen, pályamunkáját, mely 7 darabból állott, s érintetlen, jó állapotban maradt meg, 1867-ig nem kérte vissza.

2. Für die Mächtigen der Erde zu arbeiten ist ehrend und lohnend für den Künstler, einer Nation aber dienen zu können ist begeisternd

Tervezője ismeretlen, pályamunkáját, mely 9 darabból állt, és sértetlenül maradt meg, 1867-ig nem kérte vissza.

3. In wenig Stunden hat Gott das Beste gefunden (Schiller)

Tervezője Steiner Antal pápai építész^{20a}. A bádoghengerbe zárt pályamunka 7 tervlapból, költségvetésből és a tervező nevét tartalmazó zárt borítékból állt.

Steiner Antal már 1848. máj. 16-án levélben fordult terve ügyében Keglevich Jánoshoz. Levelének tartalmát nem ismerjük, csak Keglevich Nagyugrócon, máj. 26-án kelt válaszát, melyben közli, hogy a terveket már átadta, nincs köze hozzájuk. Steinernek ebben az ügyben az új Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumhoz, ill. annak miniszteréhez, gróf Széchenyi Istvánhoz kell fordulnia.²¹ Ezt Steiner Antal — úgy látszik — nem tette meg, csak a szabadságharc után, 1851. máj. 27-én nyújtott be kérvényt báró Geringer Károlyhoz, a magyarországi Helytartóság ideiglenes vezetőjéhez, hogy pályamunkájának visszaadását kérje. Ennek nyomán az Országos Levéltár az épségben meglevő, 9 darabból álló pályamunkát jún. 9-én továbbítás céljából átadta a Helytartóságnak.²²

4. Sine timore et spe

Tervezője ismeretlen, pályamunkáját, mely 9 darabból állt, és sértetlenül maradt meg, 1867-ig nem kérte vissza.

Vö. az 5. sz. tétellel.

5. —

E pályamunka 1849-ben teljes egészében elveszett. Kovachich az első lista készítésekor ugyanazt a jeligét írta e sorszámhoz, bár csak ceruzával, tehát bizonytalanankodva, amit az előzőhöz. Utóbb rájött, hogy az azonos jelige egyazon pályamunkákhoz tartozó terveket jelöl, s jelentésében már e szerint közölte a megmaradt és elveszett tervek számát.

^{20a} Steiner Antalról, azon kívül, hogy Pápán működött, alig tudunk valamit. Mivel az iratokban magát „Architekt”-nek és nem „Baumeister”-nek nevezi, nem céhes építőmester, hanem valószínűleg uradalmi, megyei vagy városi építész volt. Feltehetően fia vagy rokona volt az a Steiner Hugó, aki 1864—1869-ig volt egy évi megszakítással a bécsi Képzőművészeti Akadémia építészeti osztályának növendéke. (Fleischer Gyula: Magyarok a bécsi Képzőművészeti Akadémián. Budapest, 1935. p. 87.)

²¹ Valóban Széchenyihez fordult 1848-ban tervei ügyében, mint látni fogjuk, Johann Stuhlmann és Alois Pichl.

²² OL: N 112. N° 917.

2. Raphael Ritter von Rigel Országháza-terve.

6. B. M.

Tervezője ismeretlen, pályamunkáját, mely (feltehetően) 10 darabból állott, és sértetlenül megmaradt, 1867-ig nem kérte vissza.

Mivel a 38. tétel alatt szereplő jelige szintén B. M., feltételezhetnénk, és nincs is kizárva, hogy — a 4. és 5. tételhez hasonlóan — egyetlen pályamunkáról van szó. Három körülmény mégis amellet szól, hogy azonos tervezőtől származó, de önálló pályamunkáknak kell tekintenünk őket.

a) Az 1850. májusi listában a két monogram ugyan azonos, de az egyik bekarikázva szerepel. A jegyzék igen precíz munkának látszik, s nem valószínű, hogy ez csak a leíró önkényes különbség-tevése.

b) Az 1867-es jegyzékben az összevontan szereplő két tétel 20 darabból áll. Ez a szám kétszerese a pályamunkák átlagos, jellemző darab-számának.

c) Kovachich, aki ismerte a pályamunkákat, két tervként tartotta ezeket számon, holott két másik esetben megállapította, hogy az azonos jeligék egyazon tervet jelölnek, csak részeik elkerültek egymástól.

7. *Ich singe wie der Vogel singt,
Der in den Zweigen wohnt,
Das Lied, das aus der Kahle dringt,
Ist Lohn, der reichlich lohnet.*

Tervezője *Hermann Gemmel* königsbergi építész.²³ A pályamunka 7 tervlapból, költségvetésből²⁴ és a tervező nevét tartalmazó zárt borítékból állt.

Gemmel 1850-ben kérte vissza munkáját a bécsi Külügyminisztériumon keresztül. Az Országos Levéltár 1850. jún. 27-én adta át a 10 darabból álló, épségben megmaradt pályamunkát báró Geringernek, a magyarországi polgári ügyekben teljhatalmú császári biztosnak továbbítás céljából.

Vö. a 22. tétellel.

8. *Fortunatus nimium, fata si prospera!!!*

Tervezője ismeretlen, pályamunkáját, mely 10 darabból állott, és sértetlenül maradt meg, 1867-ig nem kérte vissza.

9. *Honneur et Patrie*

Tervezője ismeretlen, pályamunkáját, mely 12 darabból állott, és sértetlenül maradt meg, 1867-ig nem kérte vissza.

10. *Alla Nazione Ungherese*

Tervezője *Urbani* velencei építész, a velencei Akadémián az építészet tanára. Pályamunkája 8 tervlapból, költségvetésből, műleírásból és a tervező nevét tartalmazó zárt borítékból állott.

A terveket 1853-ban Urbani megbízásából *Bartolomeo Bongiovanni* olasz építész, ötvös és szobrász, a velencei Akadémia tagja, a bécsi Akadémia ornamentika és szobrászat tanára kérte vissza. Az épségben megmaradt pályamunkát személyesen vette át Budán, az Országos Levéltárban, 1853. jan. 17-én.²⁵

11. *Sapientia aedificavit sibi Domum*

Tervezője ismeretlen, pályamunkáját, mely 7 darabból állott és sértetlenül maradt meg, 1867-ig nem kérte vissza.

12. *Wer den Sinn aufs Ganze hält gerichtet, Dem wird der Streit in seiner Brust geschlichtet.*

²³ Hermann Gemmel (1813—1868): porosz építész és architekturfestő, 1855-től a königsbergi Akadémia építészet-tanára. Vö.: Thieme—Becker, Band XIII. Leipzig, 1920. pp. 377—378. — A tervének visszakérésével foglalkozó iratok 1850-ben „Inspector der königlich—preussischen Academie zu Königsberg” titullussal illetik. OL: N 112. N° 884.

²⁴ E két tétel: műleírás és költségvetés, csak feltételesen állítható. A pályamunkát részletező irat, Kovachich levéltáros 1850. jún. 27-én kelt kísérőlevele így ír: „die... eingesandten 7. Stück Pläne..., die zu diesen Projecten gehörige Notizen enthaltenden Programme, und den, den Namen des einsendenden Architecten, unter den angegebenen Motto enthaltenden versiegelten Zettel...” A felsoroltak a margón levő s a mellékletre utaló jelzés szerint 10 darabot tesznek ki, tehát a „programok”-nak két darabból kellett állniuk, nyilván a kiírásban szereplő költségvetésből és valószínűleg műleírásból.

²⁵ OL: N 112. N° 939. — Bongiovannira: Thieme—Becker, Band IV. Leipzig, 1910. p. 289.

Tervezője *Carl Victor Keim* regensburgi építész.²⁶ Pályamunkája 12 tervlapból, költségvetésből, műleírásból és a tervező nevét tartalmazó zárt borítékból állott.

A Thurn-Taxis hercegek szolgálatában álló *Carl Victor Keim* megkeresése alapján 1851. febr. 19-én Eduard Baron Erstenberg, a hercegi uradalom bécsi ügyvivője a budai Helytartóság útján kérte vissza a terveket. Sajnos a tervek nagy része 1849-ben eltűnt, így Kovachich csak egyetlen tervlapot (a X. számmal ellátott hosszmetsetet), a műleírást, költségvetést és a tervező nevét tartalmazó zárt borítékot tudta márc. 12-én továbbítás céljából a Helytartóságnak megküldeni.²⁷

Carl Victor Keim fia, az ugyancsak építész *Karl Keim*, 1867. júl. 14-én az új magyar miniszterelnökhöz fordult, hogy apja vissza nem kapott terveinek felkutatását kérje.²⁸ Beadványában elmondja, hogy mindazok a művészek, akik e pályamunka conceptusait látták, azon a véleményen vannak, hogy feltétlenül nyernie kellene. E conceptusok, melyek már az ő birtokában vannak, bizonyítják, hogy a terv méltó lenne a megvalósításra. *Karl Keim* örömmel fogadná a tervek átdolgozására szóló felhívást is... Mindebből természetesen nem lett semmi, de leveléből megtudunk egy fontos adalékot, azt, hogy apjának — a szigorú klasszicizmus hívének — terve gótizáló stílusban készült.

13. *Fernher im Frieden zog ich zum Tournier,
Statt Schwert und Lanz bring ich Papier!
Umwandle dich Papier in Stein,
Die Zeit wird dich zum Friedenstempel weihn!*

Tervezője *Eduard Metzger* építész, a müncheni Polytechnikum tanára.²⁹ Pályamunkája 5 tervlapból, műleírásból, költségvetésből s a tervező nevét tartalmazó zárt borítékból állt.

Metzger pályázatát még az első határidő, 1844. nov. 30. előtt beadta. A meghosszabbított határidő lejártát meg sem várva, 1845. júl. 14-én kelt folyamodványában a nádortól terveiért a kiírt jutalomdíjat kérte. József nádor e folyamodványt, több időközben hozzá benyújtott pályamunkával együtt, okt. 22-én elküldte gróf Keglevich Jánosnak.³⁰ Az öt hónapig Olaszországban tar-

²⁶ *Carl Victor Keim* (1799—1876): bajor építész. 1823-ban Regensburgban a Thurn—Taxis hercegek szolgálatába lépett, ahol később építési tanácsosi rangot kapott. A klasszicista építészet helyi hagyományának folytatója, e stílus puritán, egyszerű, a belsőben hűvös ünnepelességet árasztó irányzatának képviselője. Vö.: Thieme—Becker, Band XX. Leipzig, 1927. p. 74.

²⁷ OL: N 112. N° 913.

²⁸ A levelet a Miniszterelnökség a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumnak adta át, ahol az Országháza-tervpályázat ügyét szorgalmazó *Andrássy Ferenc-féle* beadványok mellé csatolták, majd idővel azokkal együtt — megválaszolatlanul — irattárba tették. OL: K 173. 1867. 17. tétel, 1268. alapszám.

²⁹ *Eduard Metzger* (1807— ?): építész, architekturfestő és építészeti szakíró. 1833-tól a müncheni Polytechnikum tanára, 1846-tól bajor királyi építészeti főtanácsos. Vö.: Thieme—Becker, Band XXIV. Leipzig, 1930. p. 446.

³⁰ A levél ilyenformán a nádori levéltár anyagából hiányzik. Tartalmáról és adatairól részben a nádori iktatókönyv (OL: N 24. *Archivum palatinale archiducis Josephi. Protocollum centrale, 1845.*), részben József nádor kísérőlevele (OL: N 24. *Diaetalia. 1845. N° 1854*) alapján értesülünk.

tőzkodó főpohárnok csak 1846 áprilisában vette kézhez e küldeményt, melyet ápr. 8-án kelt levelével igazolt a nádornak. Ugyanekkor vette Metzger 1846. jan. 1-én kelt, hozzá intézett levelét is. A müncheni építész ebben azt kérte, hogy az országos választmány — mely az országgyűlés befejezése óta tulajdonképpen nem is létezett — őt pályázóként képviselje, vagy neki „gyámolítást” szolgáltatson. Amennyiben ez nem lehetséges, visszakéri terveit. Keglevich ápr. 8-i levelében erről az úgyról is referál, és József nádor utasítását kéri.³¹ József nádor ápr. 19-én kelt válaszában közli, hogy „a’ kérdéses terv a’ tulajdonosnak visszaadathatik azon nyilatkozat mellett, miszerint a’ beküldött tervek megvizsgálásával Országos Választmány jelenleg megbízva nem lévén, ezen pályamunka is eddiglen meg nem vizsgálathatott”.³²

A tervek azonban Metzgerhez nem kerültek vissza. Keglevich a nádor levelének vétele után nyilván válaszolt Metzgernek, s kérte a jelige megnevezését, mert anélkül nem tudta a pályamunkát az összegyűlt anyagból kiválasztani. Ekkor gondolhatta meg magát Metzger, s állhatott el korábbi kérésétől.

A szabadságharc bukása után azonban nem volt oka a további várakozásra. Bajorország külképviseletén keresztül visszakérte terveit, azt állítva, hogy korábban ismételt felszólításai ellenére se terveinek visszaküldését, se pályázói jogainak érvényesítését nem tudta elérni. Az Országos Levéltár 1851. jan. 9-én adta át a 8 darabból álló pályamunkát a Helytartóságnak továbbítás céljából.³³

14. *Die Kunst bindet sich an keine Grenze,
Ihr Vaterland ist diese weite Welt,
Ihr Reich ist überall, wo sie gefällt,
Wo Huld ihr winkt, dort blühen ihre Lenze.*

Tervezője Pán József budai, majd pesti építőmester.³⁴ Bádogtokban őrzött pályamunkája 8 tervlapból, műleírásból s a tervező nevét tartalmazó zárt borítékból állt.

Pán József tervét az első határidő, 1844. nov. 30. letelte előtt nyújtotta be Budán a nádornak. A határidő meghosszabbítása után innen kérte vissza J. P. monogrammal szignált kérvényével pályamunkáját, hogy a hiányzó költségvetést is elkészítse. Az 1845. jan. 30-án kelt döntés nyomán márc. 6-án vette kézhez terveit.³⁵ Úgy látszik, a költségvetés elkészítését egyre halogatta, s végül el is késett vele, mert 1847 végén anélkül adta be ismét terveit, feltehetően Budán, a nádori hivatalnak, mert Pozsonyba, a nádorhoz, csak a következő év elején jutott el. A pályamunkát István nádor 1848. márc. 3-án adta át Kovachich levéltárosnak azzal, hogy „ezt is, noha időn túl érkezvén pályadíjra számot nem tarthatna”, tegye a többi, már neki átadott pályamunka mellé.³⁶

³¹ OL: N 24. *Diaet.* 1846. No 890.

³² Uo. (impurum).

³³ OL: N 112. No 908.

³⁴ Pán József (1810 körül—1875 körül): cseh származású budai, majd pesti építőmester, a magyarországi romantikus építészet jelentős képviselője. A mesterséget Prágában tanulta meg, ahol valószínűleg a Polytechnikumnak is hallgatója volt. Később elvégezte a bécsi Képzőművészeti Akadémia építészeti osztályának hároméves kurzusát is. 1841-ben Pestre jött, majd 1847-ben budai, 1863-ban pesti építőmesteri jogot nyert. Vö.: Komárik Dénes: *Építészképzés és mesterfelvétel a XIX. században. Pesti mesterek és mesterjelöltek.* „Építés-, Építészettudomány” 3. (1971) pp. 407—408. Lásd még Thieme—Becker, Band XXVI. Leipzig, 1932. p. 190. (Rövid és elavult.)

³⁵ OL: N 24. *Diaet.* 1845. No 194.

³⁶ OL: N 31. *Országgyűlési.* 1848. No 401; N 112. No 826.

Pán József ezután évtizedekig nem törődött terveivel. 1872 őszén azonban kérvényt nyújtott be a Belügyminisztériumnak, melyben pályamunkájáért 600 forint díjazást kért.³⁷ Kérését természetesen nem teljesítették, de terveit visszaadták. A Belügyminisztérium az elutasító végzést és a terveket 1872. dec. 23-án Pest városának kézbesítés céljából megküldte. Ezek átvételét 1873. jan. 18-án Pán József távollétében irodavezetője, Tóth Ignác nyugtázta.³⁸

15. *Die Zeit hat Flügel*

Tervezője *Szemelits Ede* mérnök^{38a}. A bádoghengerbe zárt pályamunka 10 tervlapból, költségvetést is magában foglaló műleírásból és a tervező nevét tartalmazó zárt borítékból állt.

Szemelits Ede tervét csak 1847-ben nyújtotta be, ami érthető, hiszen 1845-ben fejezte be mérnöki tanulmányait, s csak azok után foghatott ilyen nagyszabású, sok elfoglaltsággal járó munkába. A határidő ugyan 1845. nov. 30-án lejárt, de a tervek elbírálása a következő országgyűlés feladata volt, s így Szemelits feltehetően úgy gondolta — mint nyilván a többi késlekedő is — hogy az új országgyűlés megnyitásáig beadhatja pályázatát.

Terveit 1851. febr. 17-én kérte vissza. Ennek nyomán az Országos Levéltár a 12 darabból álló pályamunkát, melyből csak az 5. számú, a főhomlokzatot ábrázoló tervlap volt kissé sérült, egyébként épségben megmaradt, márc. 7-én továbbítás céljából átadta a Helytartóságnak.³⁹ A terveket a szolgálati út betartásával Pest város tanácsán keresztül kézbesítették Szemelitsnek.⁴⁰

16. *Honos alit artes*

Tervezője *Lodovico Manzi* milánói építész. A farúdra tekert, papírhengerben őrzött pályamunka 6 tervlapból, műleírásból és a tervező nevét tartalmazó zárt borítékból állt.

A terveket *Lodovico Manzi* özvegye, *Giazinta Manzi*, 1862-ben kérte vissza. Az Országos Levéltár a 8 darabból álló, épségben megmaradt munkát rövid úton átküldte a Helytartóságnak, ahol az özvegy aug. 9-én igazolta átvételét.⁴¹

17. Nincs jeligéje

Tervezője *Heinrich Zanchi* építész. Pályamunkáját, mely 8 darabból állt és sértetlenül maradt meg, 1867-ig nem kérte vissza.

³⁷ OL: N 112. No 1133.

³⁸ Budapest Főváros Levéltára: *Pesti tanácsi iratok. Elnöki 1454/1872.*

^{38a} Szemelits Ede (1822—1868): mérnök. A budai tudományegyetem bölcsészeti karának kebelében működő Institutum Geometricumban 1845-ben fejezte be tanulmányait. (Névjegyzéke mindazoknak, akik a M. Kir. József-Műegyetemen 1928. évi június hó végéig oklevelet, abszolutoriumot vagy oklevélhonosítást nyertek. Bp. 1929. p. 244.) Születési és halálozási adatok: Bibó István: Bp. XII., Városmajor u. 39/b. Tudományos dokumentáció. Bp. 1968. Kézirat a Budapesti Műemlékfelügyelőség irattárában. pp. 6, 16.

³⁹ OL: N 112. No 912.

⁴⁰ Budapest Főváros Levéltára: *Pesti tanácsi iratok 5259/1850—52.*

⁴¹ OL: N 112. No 1032.

E munkáról, benyújtásának körülményeiről, a jelige mellőzésének okáról semmi közelebbit nem tudunk. Lehet, hogy a 37. számú tervhez hasonló esetről van szó. L. ott.

18. *Mű vagyok és más művel vetekedni kívánok;*
ha meggyőző
Más mű, én veszték, de honom érdeke nyer.
(Ponori Thewrewk József)

Tervezője *Glembay Károly* mérnök.⁴² Bádogtokban őrzött pályamunkája címlapból, 9 tervlapból, a négy nagyobb tervlapot magyarázó egy-egy műleírásból, költségvetésből és a tervező nevét tartalmazó zárt borítékból állott. Ez utóbbi kivételével az egész piros vászonba volt kötve.

A pályamunka elkészítésén, saját állítása szerint, másfél évig dolgozott. 1845. nov. 30-án adta át gróf Ráday Gedeonnak, az egykori országos választmány tagjának, aki a tervet József nádorhoz továbbította. József nádor 1845. dec. 11-én küldte el Keglevich Jánosnak.⁴³

Glembay 1858-ban felségfolyamodvánnyal fordult a királyhoz, és pályamunkájáért jutalmat kért. A kérelem megvizsgálása céljából Kovachich levéltáros 1858. nov. 13-án — felhívásra — a Helytartóságnak a terveket átküldte. Megjegyezte, hogy a pályamunka lényegében épségben van, csak a nevet tartalmazó borítékot tépték fel és a lapokat szakították ki a kötésből 1849-ben. 1859. aug. 13-án a Helytartóság az egész anyagot visszaküldte a levéltárnak.⁴⁴ A kérelem elintézésének módját nem ismerjük, de biztosra vehető, hogy elutasították, különben később nem szorgalmazta volna Glembay, hogy a tervpályázatot bírálják el és az esetleg őt megillető pályadíjat fizessék ki. Ez irányba az újabb lépést 1866-ban tette, midőn felkérte Andrassy Ferencet, ki sem építész nem volt, sem nem pályázott, hogy forduljon az országgyűléshez a pályázatok ügyében.

Andrassy Ferenc 1866. ápr. 7-én Eszéken kelt s az országgyűlés elnökéhez címzett levelében kérte, hogy az országgyűlés a nemzet e becsületbeli tartozásának ügyére is terjessze ki figyelmét. Az alsóház jún. 12-i ülése azonban az ügyet a megalakítandó új Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium hatáskörébe utalta. A minisztérium 1867-ben e kérvényt megkapja, annak nyomán a pályázat anyagát átveszi, és júl. 9-én felhívja Andrassyt — akit tévesen pályázónak vél — hogy jeligéjét közölje. Andrassy azonnal válaszol, közli a jeligét, valamint azt is, hogy nem ő, hanem egy „mérnök építész” a pályázó, aki a titkosság megsértése nélkül saját személyében nem léphet fel. Mivel sem e levélre nem érkezett válasz, sem a pályázatok ügyében általánosságban nem történt semmi, Glembay 1868. júl. 8-án magánkihallgatáson adta elő kérését a miniszternek. A miniszter meghagyásának megfelelően júl. 17-én levelben adta meg a szükséges adatokat, mellékelve többek közt a gróf Ráday Gedeon által aláírt pályázati átvételi elismervényt is. Beadványában, s előzőleg feltehetően szóban is, azt kéri, hogy „országközi terveim felett, s azoknak műértékük felett kegyesen határozni, a ne talán nyerendő jutalmat alólírottnak

⁴² Glembay Károly (1810 körül—1870): mérnök. Az 1840-es években Pesten rajzot és építészetet tanít, az ötvenes évektől élete végéig uradalmi mérnök, majd főmérnök Csepinben (Verőce megye). Vö.: Szendrei—Szentiványi: Magyar képzőművészek Lexikona I. Bp. 1915. p. 580.

⁴³ OL: N 24. *Diaet.* 1845. N° 2125.

⁴⁴ OL: N 112. N° 999.

ki adni kegyeskedjék". Pályamunkáját nyilván ezért nem küldik mindaddig vissza, míg a pályázat egészének ügye függőben van. Az Országháza-tervpályázat ügye azonban — mint az előzőekben láttuk — örökre függőben maradt, mivel 1870. okt. 28-án mint nem a minisztériumhoz tartozót irattárba helyezték. Időközben, 1870. május 25-én, Glembay Károly meghalt, amit ügydarabjának előadói ívére is rávezettek.⁴⁵

19. *Pro Rege, Lege, et Grege*

Tervezője ismeretlen, pályamunkáját, mely 8 darabból állott, és sértetlenül maradt meg, 1867-ig nem kérte vissza.

20. *Probato usu, et scientia Majorum, ut minus in opera desideretur*

Tervezője ismeretlen, pályamunkáját, mely összeszakadva maradt fenn, s nem tudjuk hány darabból állott, 1867-ig nem kérte vissza.

21. *In tenui labor*

Tervezője ismeretlen, pályamunkáját, mely 13 darabból állott, és sértetlenül maradt meg, 1867-ig nem kérte vissza.

22. —

E pályamunka 1849-ben teljes egészében elveszett. Kovachich az első lista készítésekor ugyanazt a jeligét írta e sorszámhoz, mint a 7.-hez. Utóbb rájött, hogy az azonos jelige egyazon pályamunkához tartozó terveket jelöl, s jelentésében már eszerint közölte a megmaradt és elveszett tervek számát. Megerősíti ezt, hogy a tervek visszaadásával kapcsolatos iratok csak egy ilyen jeligéjű pályázatról beszélnek, az 1867-es jegyzékből viszont mind a két tétel, a 7. és a 22. is, mint visszaadott hiányzik.

23. *Ad honorem Patriae*

Tervezője ismeretlen, pályamunkáját, mely 11 darabból állott és sértetlenül maradt meg, 1867-ig nem kérte vissza.

24. *Cur non?*

Tervezője ismeretlen, pályamunkáját, mely 11 darabból állott és sértetlenül maradt meg, 1867-ig nem kérte vissza.

25. *Die Form will so gut verdaut seyn, als der Stoff, ja sie verdaut sich viel schwerer*

Tervezője ismeretlen, pályamunkáját, mely 12 darabból állott, és sértetlenül maradt meg, 1867-ig nem kérte vissza.

⁴⁵ Az 1866—1870 közti események forrásait lásd a 13. és 14. jegyzetben.

26. König und Vaterland

Tervezője ismeretlen, pályamunkáját, mely 5 darabból állott, és sértetlenül maradt meg, 1867-ig nem kérte vissza.

27. *L'amour et la fidélité au Roi, la vérité, le droit, et l'honneur a la Patrie*

Tervezője *Johann Stuhlmann* poznani építész, aki öt, különböző jeligével ellátott pályamunkával vett részt a pályázaton.⁴⁶ (Lásd még a 29, 30, 31, 32. tételt.) E pályamunkája 5 tervlapból, a műleírást és feltehetően a költségvetést is magában foglaló füzetből, valamint a tervező nevét tartalmazó zárt borítékból állt.

Terveit már 1848 nyarán visszakérte. Kérvényét a Belügyminisztérium júl. 13-án a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumnak továbbította, ez pedig utasította a levéltárat a tervek kikeresésére és átküldésére.⁴⁷ Kovachich levéltáros aug. 7-én kelt levelében azt válaszolja, hogy a Keglevich által lepecsételt láda feltörésére nem tekinti magát jogosultnak. Javasolja, a miniszter utasítsa Keglevichet, hogy neki alkalmas időben törje fel a pecsétet, és a kért terveket az ő jelenlétében kiveszik a ládából. Azt is javasolja, hogy az egész pályázati anyagot vegye át a minisztérium.⁴⁸

Mindebből, az események alakulása következtében, nem lett semmi, és *Stuhlmann* 1850 tavaszán a bécsi Külügyminisztériumon keresztül (nyilván a porosz külképviselet útján) ismét jelentkezett terveierért. Ennek nyomán a sértetlenül megmaradt pályamunkákat az Országos Levéltár máj. 9-én továbbítás céljából átküldte báró Geringerhez, az ország teljhatalmú polgári biztosához.⁴⁹

28. *Optime constitutam Rempublicam, quae ex tribus generibus illis regali, optimatum, et populari, modice confusa sit.* (Cicero)

Tervezője ismeretlen, pályamunkáját, melyből a rajzok 1849-ben eltűntek, eredetileg 6 tervlapból, szöveges részből (feltehetően műleírás és költségvetés) és a tervező nevét tartalmazó zárt borítékból állt, 1867-ig nem kérte vissza.

29. *They shall, they shall not have, the liber german Rhine*

Tervezője *Johann Stuhlmann* poznani építész, aki öt, különböző jeligével ellátott pályamunkával vett részt a pályázaton. (Lásd még a 27, 30, 31, 32.

⁴⁶ Valószínűnek látszik, hogy ez az öt terv azonos azzal az öt tervvel, melyeket József nádor 1845. okt. 22-én küldött el az akkor Bécsben tartózkodó gróf Keglevich Jánosnak. A terveket Poroszországban adták fel, hármat Berlinben, kettőt a Berlin közelében lévő Luckenwaldeban. A különböző nyelveken írt jeligék mutatják, mennyire törekedett *Stuhlmann*, hogy az öt pályamunka egymással való kapcsolata rejtve maradjon. Feltehető tehát az is, hogy nem Poznanból, a kisvárosból, adta fel terveit, hanem Berlinből, ahonnan akár tíz pályázat is érkezhett volna anélkül, hogy egyetlen személyre kelljen gyanakodni. Luckenwalde nyilván a közelség miatt, gyakorlati okból jött számításba. OL: N 24. *Diaet.* 1845. N° 1854; *Diaet.* 1846. N° 890.

⁴⁷ OL: H 37. Az 1848/49-i minisztérium levéltára. Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium. Középítészeti Osztály. 1848. 3. kútfő. 3, 3/a tétel.

⁴⁸ OL: N 112. N° 849.

⁴⁹ OL: N 112. N° 875.

télt.) E tekercsben őrzött pályamunkája 6 tervlapból, a műleírást és feltehetően a költségvetést is magában foglaló füzetből, valamint a tervező nevét tartalmazó zárt borítékból állt.

(Lásd a 27. tételnél.)

30. *Domine salvum fac Regem, et Patriae dona salutem
per eum. Amen.*

Tervezője *Johann Stuhlmann* poznani építész, aki öt, különböző jeligével ellátott pályamunkával vett részt a pályázaton. (Lásd még a 27, 29, 31, 32. tételt.) E tekercsben őrzött pályamunkája 7 tervlapból, a műleírást és feltehetően a költségvetést is magában foglaló füzetből, valamint a tervező nevét tartalmazó zárt borítékból állt.

(Lásd a 27. tételnél.)

31. *Liberal, veritable, just, and Germanity*

Tervezője *Johann Stuhlmann* poznani építész, aki öt, különböző jeligével ellátott pályamunkával vett részt a pályázaton. (Lásd még a 27, 29, 30, 32. tételt.) E tekercsben őrzött pályamunkája 6 tervlapból, a műleírást és feltehetően a költségvetést is magában foglaló füzetből, valamint a tervező nevét tartalmazó zárt borítékból állt.

(Lásd a 27. tételnél.)

32. *Quanto el enemigo mas formidabile, tanto es mas
glorioso de vencer le*

Tervezője *Johann Stuhlmann* poznani építész, aki öt, különböző jeligével ellátott pályamunkával vett részt a pályázaton. (Lásd még a 27, 29, 30, 31. tételt.) E tekercsben őrzött pályamunkája 7 tervlapból, a műleírást és feltehetően a költségvetést is magában foglaló füzetből, valamint a tervező nevét tartalmazó zárt borítékból állt.

(Lásd a 27. tételnél.)

33. *Isten áldja meg Magyar Országot*

Tervezője ismeretlen, csak annyit tudunk róla, hogy csehországi, minden valószínűség szerint prágai. Piros karton mappában őrzött pályamunkája 13 tervlapból, előmérétezésből, részletes költségvetésből, műleírásból és a tervező nevét tartalmazó zárt borítékból állott.

A terveket 1845. nov. 20-án nyújtották be Keglevichnek. Mivel a tervező éveken keresztül semmi hírt sem kapott, 1851. jan. 10-én Karl Helminger prágai ügyvéd révén érdeklődött a pályázat sorsáról. Nem saját nevében lépett fel, mert — bízva a pályaművek elbírálásában — a titkosság követelményét nem akarta megsérteni. Ügyvédje kifejtette nézetét, mely szerint a pályázókat jog szerint megilleti, hogy a megváltozott politikai körülmények között is elbírálják és jutalmazták a pályázatot.

Bár e beadvány csak tájékoztatást kért, s nem a terveket igényelte vissza, az Országos Levéltár, a kapott utasításnak megfelelően, a 17 darabból álló, épségben megmaradt pályamunkát 1851. febr. 5-én továbbítás céljából átadta a Helytartóságnak.⁵⁰

⁵⁰ OL: N 112. No 910.

34. *Nicht die Töne, sondern die Harmonie bildet die Musik*

Tervezője ismeretlen, pályamunkáját, mely 9 darabból állott, és sértetlenül maradt meg, 1867-ig nem kérte vissza.

35. *Nro 13. L. O.*

Tervezője ismeretlen, pályamunkáját, mely 8 darabból állott, és sértetlenül maradt meg, 1867-ig nem kérte vissza. Az 1867-es lista megjegyzi, hogy a bekötése kissé kopott.

36.

Tervezője ismeretlen, pályamunkáját, mely 4 darabból állott, és sértetlenül maradt meg, 1867-ig nem kérte vissza.

37. *Nincs jelgége.*

Tervezője *Blackwell* angol építész. Pályamunkáját, melyből a rajzok 1849-ben eltűntek, eredetileg 15 tervlapból és szöveges részből (feltehetően műleírás és költségvetés) állott, 1867-ig nem kérte vissza.

E munka minden valószínűség szerint azonos azzal, amelyet *Keglevich* 1848. jan. 13-án, a tervek átadásakor adott „ellennyugtatóvány”-ában külön említ. Azt mondja, hogy a 41 pályaterv közt átad „egszersmind egy rendkívül is, melyet egy magány Angol [küldött be], ki azonban pályázni nem akar, 's tervét a' Nemzetnek ajándékozta”⁵¹.

38. *(B. M.)*

Tervezője ismeretlen, pályamunkáját, mely (feltehetően) 10 darabból állott, és sértetlenül megmaradt, 1867-ig nem kérte vissza.

Vö. a 6. tétellel.

39. *Aequa potestas*

Tervezője *Alois Pichl* Bécsben letelepedett, anyai ágon magyar származású milánói építész.⁵² Nagy mappában őrzött pályamunkáját, mely 18 tervlapból,

⁵¹ OL: N 112. No 823.

⁵² *Alois Pichl* (1782—1856): bécsi főhercegi udvari építész (Maria Beatrix Riccarda d'Este modenai hercegnőnek és férjének, I. Ferenc osztrák császár és magyar király fiának, építész), a római Akadémia tagja, a bécsi klasszicizmus jelentős képviselője. Főműve a *Niederösterreichisches Landhaus* (1837—1848). Vö.: *Thieme—Becker*, Band XXVI. Leipzig, 1932. p. 585.; *Renate Wagner—Rieger*: *Wiens Architektur im 19. Jahrhundert*. Wien, 1970. pp. 34, 42, 60—61. — Az Országgháza tervpályázat ügyében írt leveleiből, melyekben magát Bécsben letelepedett milánói építésznek nevezi, megtudjuk, hogy Olaszországban született és anyai ágon magyar származású: „der letzte Sprosse einer Somogyi di Koloswar”, „der Sohn einer altadeligen Pestherin”. — Vándorlása idején két évig (1813—1815) nála dolgozott *Zofahl Lőrinc* (1791—1864 körül) későbbi építőmester, a magyarországi klasszicizmus sokat foglalkoztatott pesti kismestere. (Komárik Dénesnek a 34. jegyzetben i. m. p. 418.)

műleírásból, költségvetésből és a tervező nevét tartalmazó zárt borítékból állott, 1867-ig sem ő, sem örökösei nem kérték vissza. Tervéhez pályaműve benyújtása után Anton Brandl pozsonyi szobrásszal⁵³ modellt készíttetett, melyet két ízben is ajándékként a nemzetnek felajánlott, de végülis nála maradt. E modell igényes munka lehetett, mert díszítményei elefántcsontból készültek. Az 1847/48-as országgyűlés alatt a pozsonyi primási palotában hosszú ideig ki volt állítva. Itt ülésezett ugyanis a főrendi ház.

Alois Pichl, idős ember lévén, eredetileg nem akart a pályázaton részt venni. Engedett azonban több magyar mágnás és mások rábeszélésének, s hozzáfogott a nagy munkához. E döntésében szerepet játszott, hogy félig magyarnak tekintette magát és akkoriban egy nagyszabású hasonló munkán dolgozott, a Niederösterreichisches Landhaus megépítésén. Mindenesetre elég hamar engedte magát meggyőzni, mert ő, ill. rajzolói — mint állította — csaknem 6 hónapig dolgoztak a jún. 2-án kiírt pályázaton, s még nov. 30. előtt beadták. A feltehetően valóban gazdagon és részletesen kidolgozott terv elkészítéséhez Pichl 4—5 ügyes építési és díszítmény rajzoló foglalkoztatott, mindez — közlése szerint — 450 egyezményes értékű forintjába került. További 400 forintot fizetett ki a modell elkészítésért. A modellt a második határidő lejárta (1845. nov. 30.) előtt ajándékképpen felajánlotta a nemzetnek. József nádor 1845. okt. 29-én kelt válaszában elfogadta, és utasította, hogy adja át gróf Keglevich Jánosnak.⁵⁴ Ez azonban — úgy látszik — nem történt meg, s az 1847/48-as országgyűlés ideje alatt, mint említettük, ki volt állítva.

Az országgyűlés befejezése után néhány nappal, 1848. ápr. 19-én, Pichl hosszú levéllel fordult gróf Széchenyi István közmunka- és közlekedésügyi miniszterhez pályamunkája ügyében, természetesen nevét nem fedve fel, csupán jellegével szignálva levelét. Többször hangsúlyozza félig magyar származását, és — mint mondja — ha a szerencse úgy hozná, a legkellemebb kötelességének tekintené az Országháza felépítésének leggyorsabb megvalósítását, amit nagy aktivitással és patriotizmussal hajtana végre. Beszél a pozsonyi primási palotában levő modellről, melyet ezúttal a magyar Nemzeti Múzeumnak ajánl fel. Felhívja a miniszter figyelmét az őrtornyoknak a modellen látható elrendezésére, melyek nemcsak a környék díszül szolgálnának, hanem a közbiztonság eszközei is lennének. A minisztérium — a Nemzeti Múzeum kedvező válaszát megszerezve — 1848. máj. 28-án kelt levelében közli, hogy a múzeum a modellt köszönettel fogadja, a tervekre pedig „annak idején különös gond fog fordíttatni”.⁵⁵

Pichl a szabadságharc bukása után azonnal, 1849. nov. 18-án, aggódó levélben tudakolja Kovachichtól a tervek sorsát. Részletesen beszél pályamunkájáról, költségeiről, s felveti esetleges kártalanítás, vagy egyéb megoldás gondolatát. Egy ilyen megoldás, mint mondja, véget vetne azoknak a kíméletlen

⁵³ Pichl nem mondja kifejezetten, hogy Anton Brandl készítette a modellt, csak azt, hogy a pozsonyi primási palotából történő elszállítás előtt ő kapott megbízást ismételt becsomagolására s ezután hosszabb ideig nála is volt a modell elhelyezve. Mivel az Országháza-terveket eredetileg Pozsonyban vizsgálta volna meg az országgyűlés, kézenfekvő, hogy a kényes szállítás elkerülése érdekében Pichl Pozsonyban készítette el a modellt. Ezért joggal tételezhetjük fel, hogy a modell Anton Brandl műve.

⁵⁴ OL: N 24. *Diaet.* 1845. No 1776.

⁵⁵ OL, H 37. 1848. 3. *kütfő.* 1, 1a, 2, 2a. *tétel.* — Tanulmányunk kéziratának lezárása után vásárolta meg magántulajdonból a Budapesti Történeti Múzeum Újkori Osztálya Pichl tervének eredeti műleírását. Ebben Pichl a szigorú klasszicizmus meggyőződéses hívének vallja magát és élesen állást foglal az új irányzatokkal szemben. Ennek megfelelően az Országháza céljára — mint írja — az „edlen Griechisch-Römisch Palladianischen Baustyl”-t választotta.

szemrehányásoknak is, melyek a külföldi sajtóban gyakran elhangzanak a pályaművek öt éve húzódó el nem bírálása miatt.

Igen fontos az a közlése, hogy birtokában vannak még az eredeti, — nyilván a díszes kidolgozás alapjául szolgáló — tervek, conceptusok és a műleírás másolati vagy impurum példánya.

A modellt ekkor még Brandl szobrász őrzi Pozsonyban. Kovachich válszában közli, hogy a pályázat elbírálásának, kártalanításának stb. ügyében semmilyen felvilágosítással nem tud szolgálni, arra nem is illetékes. A pályamunkák részben megmaradtak, ha sajátját vissza akarja kapni, kérésével forduljon báró Geringerhez, mert a levéltár csak az ő utasítására intézkedhet. Mivel listát még nem készített a jeligékről, s a szétszórt tervek összeszedése után leszögezett ládát hivatalos felülvizsgálatig nem akarja felnyitni, Pichl tervéről nem tudja megmondani, hogy megvannak-e.⁵⁶

Bár Alois Pichl 1856-ig még élt, terveit többet nem jelentkezett.

40. Nincs jeligéje.

Comte de Blinier két, jelige nélkül beküldött, csupán névaláírással és címmel (Paris, faubourg St. Honoré N° 50.) ellátott pályamunkájának egyike, mely 1849-ben teljes egészében elveszett.

Blinier terveit 1846 novemberében nyújtotta be. 1852-ben a párizsi osztrák követségen keresztül érdeklődött a pályázat sorsáról és — amennyiben a pályázatot már elbírálták volna, vagy a megváltozott körülmények következtében arra nincs kilátás — tervei visszaküldését kérte. A párizsi követség megkeresése a bécsi Külügyminisztériumon, Belügyminisztériumon és a budai Helytartóságon keresztül Kovachichhoz került, aki 1852. jún. 5-én kénytelen volt jelenteni, hogy ha a terveket annak idején tényleg benyújtották, akkor azok 1849-ben megsemmisültek, illetve elvesztek.⁵⁷

41. Nincs jeligéje.

Comte de Blinier két, jelige nélkül beküldött, csupán névaláírással és címmel (Paris, faubourg St. Honoré N° 50.) ellátott pályamunkájának egyike, mely 1849-ben teljes egészében elveszett.

(Lásd a 40. tételnél.)

42. —

E pályamunka 1849-ben teljes egészében elveszett.

Amennyire az iratokból rekonstruálható, *Anton Ortner*⁵⁸, a „kk. General Hofbaudirection” szolgálatában álló bécsi cs. kir. építész tervét 1845/46-ban készítette el. Mivel pályamunkájával a második határidő (1845. nov. 30.) lejártáig nem készült el, abban a hiszemben, hogy a pályázat elbírálásával az országos választmány rögtön foglalkozni kezd, 1845. november utolsó napjaiban felségfolyamodvánnyal fordult a királyhoz. Ebben kérte, hogy az általa tervezett Országháznak mellékelten bemutatott 30 litografált perspektíváját terjesztés céljából a nádornak, ill. az országos választmánynak adja át. A király e kérvényt elintézés céljából áttette a magyar udvari kancelláriához. Majláth

⁵⁶ OL: N 112. N° 863.

⁵⁷ OL: N 112. N° 926.

⁵⁸ Anton Ortner (1776—1862): morvaországi születésű bécsi építész. Vö.: Thieme—Becker, Band XXVI. Leipzig, 1932. p. 67.

ezért dec. 6-án József nádorhoz fordult, felvilágosítást kérve „azon Országos küldöttség iránt, mely a' tervek megvizsgálása miatt f. é. Novemberében összeülendő volt”. A nádor néhány napon belül tájékoztatta, „hogy folyamodó Ortner Antal csatlakozott abban, mintha jelenleg valamely Országos Választmány az országházi tervek megvizsgálása végett együtt ülne; — hanem ezen tervek az akkori küldöttség Elnöke gróf Keglevich János által a jövő Országgyűlésnek bemutatandók lesznek”⁵⁹. — 1846 folyamán Ortner beadta pályamunkáját, melyhez szintén csatolt egy litografált perspektívát. — 1848. júl. 27-én István nádorhoz fordul, hogy tervére figyelmét felhívja, s egyben kérje, hogy a 30 litográfiáért, mely közel 40 dukátjába került, valamilyen kárpótlást kapjon.⁶⁰ — Végül a szabadságharc bukása után, 1850 januárjában a bécsi Belügyminisztériumon keresztül nyújtott be folyamodványt, melyben pályamunkájáért kárpótlást kért. Kérvényét báró Geringerhez továbbították, aki számára ez volt az első Országháza-tervpályázat ügy, ezért Ortner tervein kívül a tárgyra vonatkozó teljes iratanyag átküldését is kérte a levéltártól. Jan. 18-án kelt válaszában Kovachich közölte, hogy a jelige ismerete nélkül, amit Ortner elmulasztott megadni, terveit nem tudja átküldeni, csak a tervpályázat iratanyagát bocsáthatja rendelkezésre.⁶¹ Anton Ortner ezután többet nem jelentkezett, pályamunkáját 1867-ig sem ő, sem örökösei nem kérték vissza.

Gyulai Gaál Miklós hadmérnök őrnagy⁶² pályamunkáját késve és sajátos módon juttatta el rendeltetési helyére. Tervét az ahhoz tartozó leírásokkal együtt Zala vármegye „közönségének” mutatta be oly kéréssel, hogy ha helybenhagyásukat elnyeri, akkor az „illető helyre leendő terjesztésével elfogadtatását” lehetőségükhöz mérten szorgalmazzák. Zala megye a tervet 1846. szept. 16-án meleg szavak kíséretében küldte el József nádornak. Naiv patriarkális szemlélettel kéri, mintha nem is titkos tervpályázatról lenne szó: ha a tervek a nádor tetszését elnyerik „annak mintegy hazafi, és kebelünkbeli születésű egyén tervezetének a' hasonlók előtti elfogadását leghathatósabb közbenvetése, és kegyelmes pártolása által elősegíteni méltóztassék”. A terveket a betegeskedő nádor helyett okt. 20-án Majláth küldi el Keglevichnek a többi pályamunkához való csatolás céljából. A vételt igazoló válaszában Keglevich rögzíti a határidő túllépését és a tikosság megsértését, mindazonáltal használat végett ezt is az országgyűlés elé fogja terjeszteni.⁶³ A pályamunka sorsáról többet nem tudunk, 1867-ig sem Gyulai Gaál Miklós, sem örökösei nem kérték vissza.

*Bretterbauer Antal*⁶⁴ „Diplomaticus Építész”, ahogy magát nevezi, tervét 1844. dec. 3-án adta be, feltehetően József nádornak, illetve a nádori hivatalnak. Élve a határidő meghosszabbítás nyújtotta lehetőséggel, munkáját 1845. febr.

⁵⁹ OL: N 24. *Diaet.* 1845. N° 2110.

⁶⁰ OL: N 31. *Országgyűl.* 1848. N° 2078.

⁶¹ OL: N 112. N° 866, 871.

⁶² Gyulai Gaál Miklós (1799—1854): hadmérnök, műkedvelő festő. Az 1848/49-es szabadságharcban ezredes, majd tábornokként részt vett, ezért a szabadságharc után halálra ítélték, majd büntetését húsz évi várfogságra változtatták. 1854-ben megvakult, majd rövidesen meghalt. Vö.: Szendrei—Szentiványi: *Magyar képzőművészek Lexikona*. I. Bp. 1915. pp. 541—542.; Thieme—Becker, Band XIII. Leipzig, 1920. p. 2.

⁶³ OL: N 24. *Diaet.* 1846. N° 2283; 2359.

⁶⁴ Bretterbauer Antal személyéről és műszaki képzettségének jellegéről közelebbit nem tudunk. Bár magát építésznek és mérnöknek nevezi, az Institutum Geometricum végzettjeinek névsorában nem szerepel. Pesten született, később (1841) eperjesi működéséről van adatunk. (Budapest Főváros Levéltára: *Pesti tanácsí iratok intimata a. n. 5193; missiles a. n. 14033.*) 1838-ban őt engedélyezési terv szerepel nevével a pesti Szépitő Bizottmány anyagában, de Kassalik Ferenc építőmester felelőssége mellett. (Bierbauer Virgil: *Pesti építőmesterek munkássága 1809—1847. Tanulmányok Budapest múltjából*. I. Bp. 1932. p. 83.)

3-án ideiglenesen visszakerült a nádortól, s ügyvédje febr. 6-án nyugtázta is az átvételt.⁶⁵ Bár valószínű, hogy a második határidőig ismét benyújtotta, erre nézve semmi adatunk, illetve bizonyítékunk sincsen.

Leo Klenze^{65a} 1844 májusában, az előkészítő tárgyalások során, felajánlotta, hogy saját költségén Pozsonyba, ill. a helyszín megtekintése céljából Pestre megy, ha általa tervet készíttetnek. Kijelentette azonban, ha pályázatot írnak ki, akkor egy lépést sem tesz, s meg van győződve róla, hogy ezen az úton egyetlen tökéletes tervhez sem fognak hozzájutni. Később, úgy látszik, meggondolta magát, mert ez év augusztusában Pestre jött a helyszínt megtekinteni, majd szeptember 6-án — levelére válaszolva — Keglevich elküldi neki a pesti anyagárakat és munkabéreket tartalmazó litografált jegyzékeket. E jegyzékeket Keglevich az Országos Építési Igazgatósággal állíttatta össze, s mindazoknak a pályázóknak megküldte, akik ezt tőle kérték. Klenze pályamunkájának további sorsa — elkészítette-e, benyújtotta-e — egyelőre ismeretlen.

1845-ben híre ment, hogy *Markó Károly*, az Olaszországban élő magyar festőművész⁶⁶ tervet készít az Országháza-tervpályázatra. Az eseményről Trefort Ágoston, későbbi magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter számolt be saját tapasztalata alapján a „Pesti Hírlap”-ban, tehát hitelesnek tekinthető.⁶⁷ Mindazonáltal nem állapítható meg, hogy vajon Markó a tervet valóban befejezte és be is nyújtotta-e. Részvételének előzetes híre sajátos polémiát váltott ki. Mivel Markó sok év óta idegenben él, nem lehet tervében — úgy vélték — nemzeti szellem, hanem bizonyára idegen bélyeget fog magán viselni. Pedig az Országháza épületének magyar szellemet kell lehelnie.⁶⁸

Senger Rudolf pesti építőmester⁶⁹ mesterfelvételi kérelmei egyikében (1845 februárjában) azt állítja, hogy az Országháza tervén dolgozik, s azt — képességeinek igazolására — rövidesen be is tudja mutatni a városi tanácsnak.⁷⁰ A pályamunka sorsáról, mint Markó esetében is, többet nem tudunk.

*Vitkovszky Lőrinc*⁷¹ neve egyetlen késői publikációban merül fel, mely úgy tudja, hogy a pályázatot ő nyerte meg.⁷² Kérdés, hogy e téves adalék alapján magát a pályázaton való részvételét is mennyiben lehet feltételezni.

⁶⁵ OL.: N 24. *Diaet.* 1845. N° 247.

^{65a} Leo Klenze (1784—1864): német építész, korának egyik legjelentősebb európai építész. Vö.: Thieme—Becker, Band XX. Leipzig, 1927. p. 479. — A pályázattal kapcsolatban: OL.: P. 421. *A Keglevich család levéltára. V/12. N° 30., 487. és 894. levél* (gróf Keglevich János levelező naplója).

⁶⁶ Id. Markó Károly (1791—1860): festő, a magyar tájképfestészet első nagy hatású, iskolát teremtő mestere. Apja óhajára mérnöknek készült, de hamarosan áttért a festészeti stúdiumokra. 1832-ben Olaszországban telepedett le. Vö.: Thieme—Becker, Band XXIV. Leipzig 1930. pp. 117—118; Pogány Ö. Gáborné: Id. Markó Károly. Bp. 1954.

⁶⁷ T. Á.: Országház. „Pesti Hírlap” 1845. nov. 6., p. 301. Újból megjelent: Trefort Ágoston: Kiseb dolgozatok az irodalom, közgazdaság és politika köréből. Bp. 1882. pp. 21—24.

⁶⁸ Lyka Károly: Magyar művészet, 1800—1850. Bp. é. n. (1944)³ p. 463.

⁶⁹ Senger Rudolf (1820— ?): építőmester, a képzetesebb pesti kismesterek egyike. Komárik Dénesnek a 34. jegyzetben i. m. pp. 412—413.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Vitkovszky Lőrinc személye és pályája kevéssé ismert. Sáros megyében született, s 1845—1848-ig elvégezte a bécsi Képzőművészeti Akadémia építészeti osztályát (Fleischer Gyula i. m. p. 96.). 1851—1858-ig a szegedi városi rajziskolában és reál-tanodában rajzot tanított. (Lyka Károly i. m. pp. 248, 720; Lyka Károly: Nemzeti romantika. Bp. 1942. p. 97.).

⁷² Czakó Elemér: Markó Károly ... „Művészet” 1902. p. 147.

Feszl Frigyes, a magyarországi romantikus építészet legeredetibb egyénisége⁷³ több mint száz év óta úgy szerepel a magyar építéstörténeti irodalomban, mint aki annak idején megnyerte az 1844-es Országháza-tervpályázat első díját. Hogy ez tévedés, hiszen a pályázatot soha el nem bírálták, az eddig elmondottak alapján kétségtelen.⁷⁴ Mi módon alakult ki ez a téves hiedelem még Feszl életében, egyelőre rejtély. Mindenesetre a pályanyertességét említő eddig ismert legkorábbi publikáció⁷⁵ előtt néhány évvel két írás is megjelent, melyek csak annyit mondanak, hogy Feszl 1848 előtt Országháza-tervet készített.⁷⁶ Ez sejteni engedi, hogy az Országháza-terv készítésének ténye torzult el később, ismeretlen okból, pályanyertességgé. Szerencsére azonban nem csupán írott nyomát ismerjük Feszl tervének, hanem 5 tervlap reprodukciója is fennmaradt. Ezek 1898-ban *Ney Béla* ismertető sorainak kíséretében láttak napvilágot az „Építő Ipar” c. műszaki folyóiratban.^{76a} „Az 1848-iki tervpályázat nyertes tervét” — mint Ney Béla mondja — „technikai közéletünk egyik immár nyugalomba vonult sokérdemű alakja... bocsátotta rendelkezésünkre”. Tehát nem a család, nem a leszármazottak. E körülménnyel összhangban van az a tény, hogy a családtól 1927-ben az Országos Levéltárba került rendkívül gazdag és értékes Feszl-hagyaték sem tartalmazza az eredeti Országháza ter-

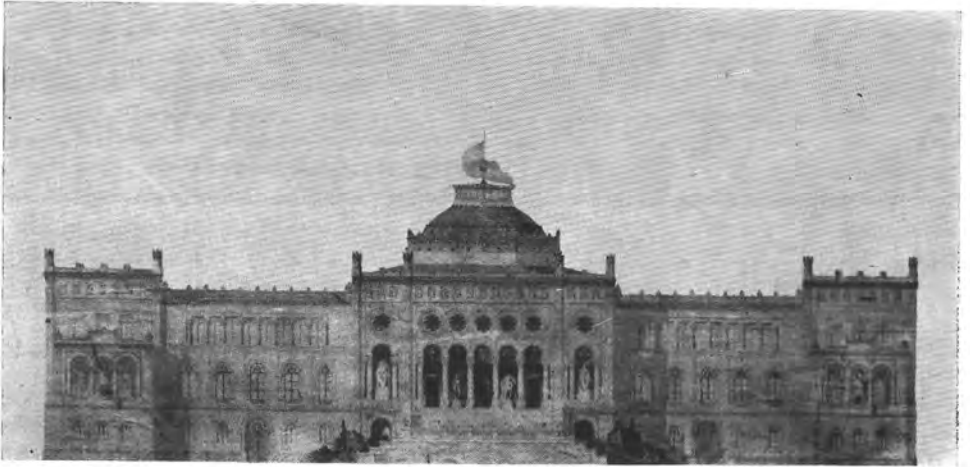
⁷³ Feszl Frigyes (1821—1884): építész, a magyarországi romantikus építészet egyik legjelentősebb képviselője. Főműve a ma is álló pesti Vigadó (1859—1864). Vö.: Thieme—Becker Band XI. Leipzig, 1915. p. 507.; Vámos Ferenc: Feszl Frigyes és kora. „Magyar Művészet” I. (1925) pp. 340—357, 403—432.

⁷⁴ Erre a tényre Zámboreszky Ilona már 1937-ben felhívta a figyelmet, megnyilatkozása azonban a magyar építéstörténeti irodalom számára sajátságosan hatástalan maradt. (Zámboreszky Ilona: A magyar Országház. Bp. 1937. pp. 11—15.) Munkájának bevezetésében vázlatosan tárgyalja a tervpályázat ügyét, és okmányokra hivatkozva állítja, hogy a pályázatot soha nem bíralták el. Bár a pályázat történetének csak töredékét mondja el, részben pontatlanul — dolgozatának nem is ez volt a célja, hanem a ma álló Országház építéstörténete —, a pályázat el nem bírálásáról szóló állítása maradéktalanul helytálló. — Itt korrigáljuk könyvének egy feltűnően helytelen, alighanem sajtóhibából eredő tévedését. Eszerint a megmaradt tervanyag 1867-ben még 40 köbmétert tett ki. Ez az eleve képtelen mennyiség a minisztériumi átvételi iratokban szereplő adat elírása, ott ugyanis 40 köblábról van szó, ami kb. 1,25 köbméternek felel meg és teljesen hihető.

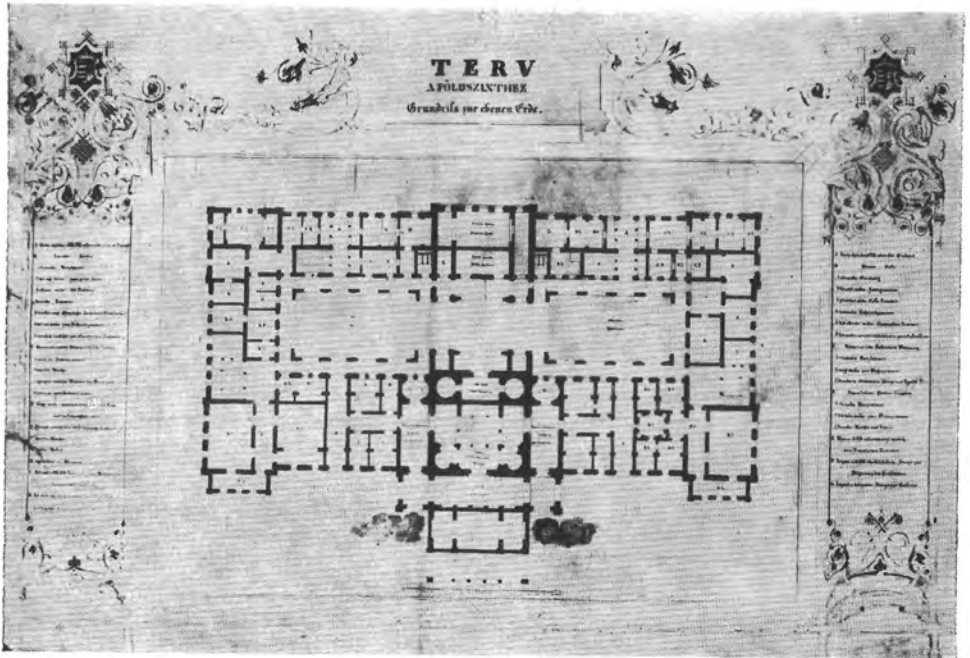
⁷⁵ A magyar képviselőház új épülete. „Vasárnapi Ujság” XII. (1865) p. 503. A cikk az Ybl Miklós által 1865-ben épített ideiglenes képviselőház (alsóház) épületéről szól.

⁷⁶ A pesti új redoute-épület. (Feszl Frigyes építész terve szerint) „Vasárnapi Ujság” IX. (1862) p. 6.: „...Feszl Frigyes építészeti tehetsége már régibb idő óta talált elismerésre és méltánylatra. Többi között ő volt az, kivel a nagy Széchenyi István 1848. előtt egy tervet készíttetett a pesti újtéren felállítandó pompás országgyűlési palota számára. A terv annak idejében méltó elismeréssel fogadtatott, s mint halljuk, most is megvan.” — Hajnal arczképekkel és életrajzokkal díszített naptár 1864-ki szöke évre. Szerkeszté és kiadta Sarkady István. Pest, 1863. pp. 81—82.: „...midőn szeretett hazájába visszatért: az országgyűlésileg építtetni elhatározott országháznak tervrajza rá bízott, melyet elkészítvén, képessége és szakavatottsága ünnepélyes fényben ragyogott elő, s a nagy Széchenyi figyelmét annyira felkelté, hogy vele magát összeköttetésbe helyezvén, az általa tervebe vett Polytechnikum és Servitakolostor Pesten leendő építtetése tervrajzának elkészítésével megtisztel.” — Amint látjuk, e két, időben egymáshoz közel álló híradás is egy lényeges pontban, Széchenyi szerepét illetően, ellentétet állít.

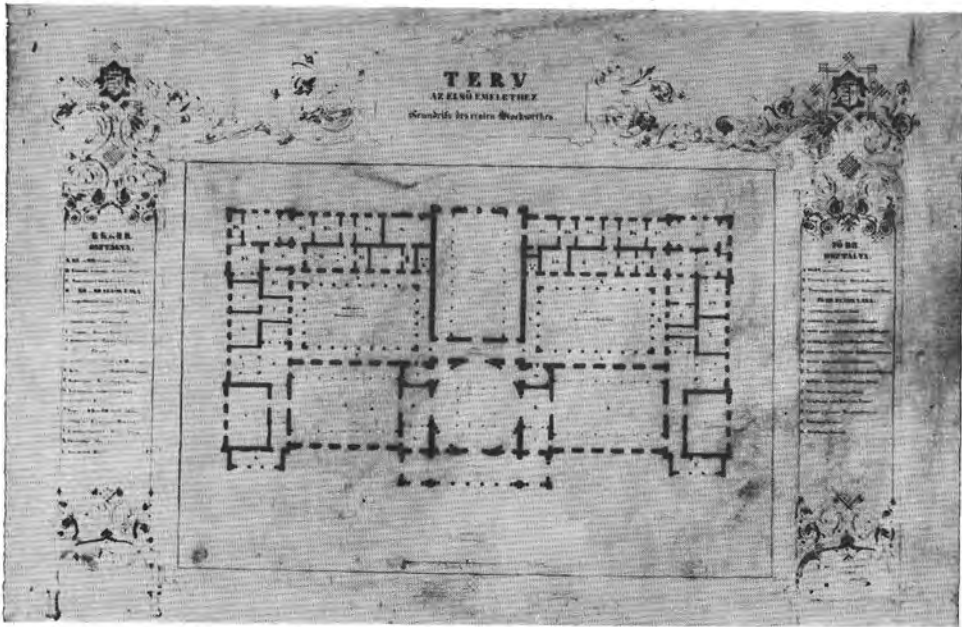
^{76a} N. B.: Az állandó országház első tervezete. „Építő Ipar” XXII. (1898) pp. 212—214, 219, 225, 226, 231, 237, 238. A képek közt a pesti Vigadó három fejezet-terve is látható, tévesen ezek alatt is Országháza felirat szerepel. E rajzok nyilván szintén a terveket rendelkezésre bocsátó idős kolléga birtokában voltak, aki nem tudta, hogy azok nem az Országháza-tervekhez tartoznak.

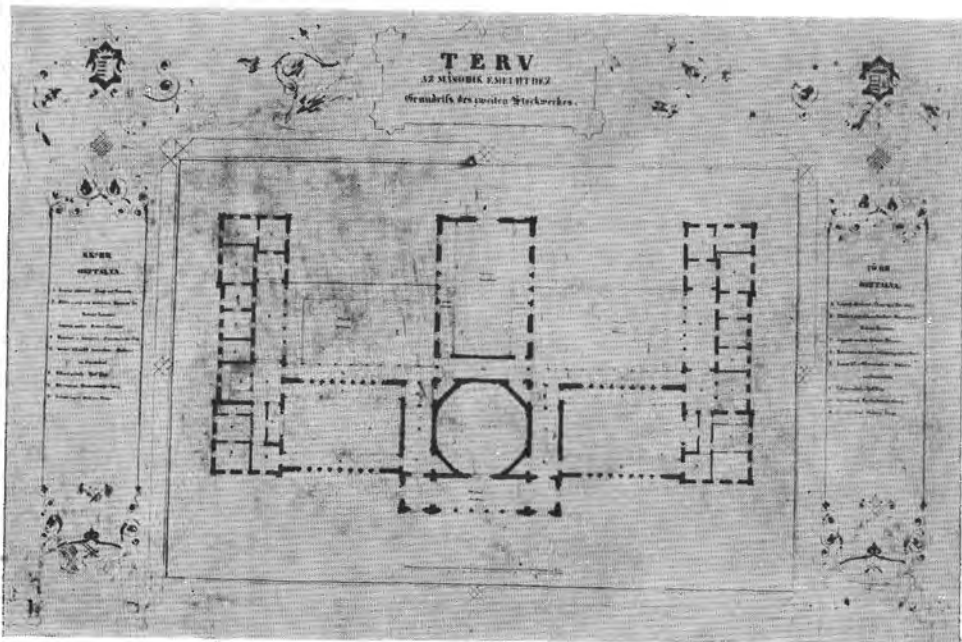
3. Feszli Frigyes Országháza-terve. Főhomlokzat

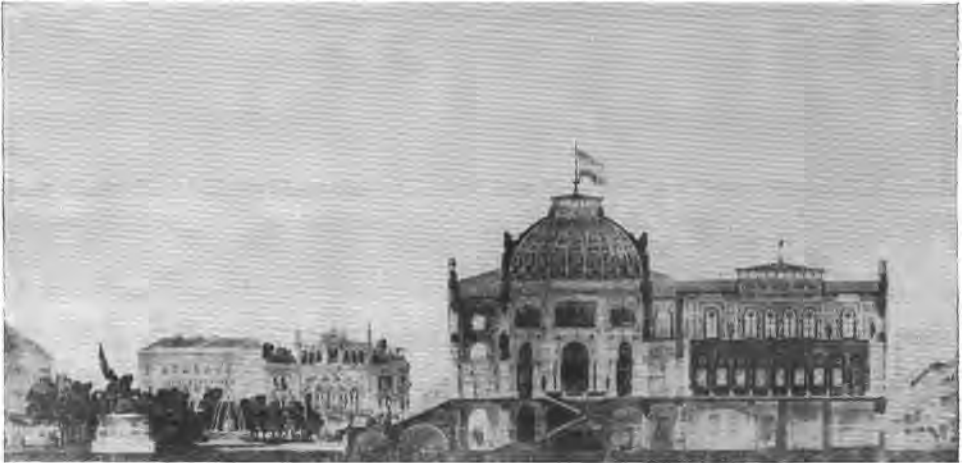
4. Feszli Frigyes Országház-terve. Földszint alaprajza.

5. Feszl Frigyes Országgháza-terve. I. emelet alaprajza.

6. Feszl Frigyes Országgháza-terve. II. emelet alaprajza.

7. Feszli Frigyes Országháza-terve. Metszet.

veket (csupán a hozzá tartozó helyszínrajzot)⁷⁷. Viszont található a hagyatéki anyagban egy sorozat nagyméretű fénykép a korábban publikált tervekről. Tüzetes vizsgálattal megállapítható, hogy e képek azonosak azokkal, melyekről 1898-ban a kliséket csinálták, s melyek nyilván akkor s e célból készültek.⁷⁸

A képek tanúsága szerint a terv az egykori Újvásár-terre, s egyéb tekintetben is a kiíráshoz igazodva készült, továbbá jeligével volt ellátva: *Múltra, jövőre tekintsz, ha magas bért nyerni törekszel.* (Kisfaludy Károly), s tervezői aláírással nem rendelkezett. A terv tehát kétségtelenül az 1844-es tervpályázatra készült.

A tervet 1898-ban, mint láttuk, lefényképezték, tehát akkor megvolt. A pályázati anyagból nem kerülhetett elő, nemcsak azért, mert Feszli sohasem kérte vissza, hanem mert jeligéje Kovachich listájában nem is szerepelt. Azt a kalandos feltevést, hogy az 1849-ben eltűnt 5 pályamunka egyike lett volna az övé, s valami módon hozzá eljutott, mint teljesen irreálisat, elvethetjük. Ez esetben viszont a tervek csak úgy lehettek később nála, hogy már 1847. nov. 15-én, midőn Keglevich az anyagot lezárta, és jelentését megírta, sem szerepeltek a 41 pályamunka között. Feszli tehát vagy egyáltalán nem nyújtotta be a tervet — akár mert nagyon elkésett kidolgozásával, akár más miatt — vagy benyújtotta, de időközben, közvetlenül Keglevichtől, valami miatt visszakérte.

⁷⁷ OL: T 11. *Tervtár. Feszli hagyatéka.* — Provenienciájára nézve: OL: Y 1. *Az Országos Levéltár általános iratai. 763/1930. alapszám.*

⁷⁸ OL: T 11. 1. *téka. 2. Az Országház tervei.* A fényképsorozat a következő terveket tartalmazza: földszint alaprajza (2 db), I. em. alaprajza (3 db), II. em. alaprajza (2 db), keresztmetszet (5 db), főhomlokzat nézete (4 db). Az 5 példány keresztmetszet közül az egyikben gazdag keretrajz látható, jobb alsó sarkában a jeligével, a többiről a keretrajz hiányzik. Ney Béla cikke és a későbbi publikációk (Vámos F. említett két cikke) ezt az utóbbi képet közlik. Mint az eredeti fényképekből megállapítható, a kétféle képnek egyetlen terv, a keretrajzos szolgált alapjául. A keretrajz nélküli kópiáknál a keretet, ill. mindent az épületen és környezetén kívül „kitalartak”, azaz a nagyméretű üvegnegatívra a megmaradó rész kontúrját gondosan köbviről papírt ragasztottak, így ez a rész minden tónus nélküli világos felületet mutat. Hogy mi szükség volt erre, nem teljesen érthető. Nyilván a klisé készítésével kapcsolatban csinálták, talán azért, hogy a homlokzatrajztól ne üssön el, arról ugyanis eredetileg is hiányzott a díszes keretezés.

Hogy valójában melyik történt, egyelőre nem állapítható meg, talán a visszakérés valószínűbb.⁷⁹

Feszl Frigyes Országháza-terve a magyarországi romantikus építészet egyik igen korai megnyilatkozása, s ez irányzat monumentális építészetében pedig — ha meg nem is valósult, de mint terv — a legkorábbi. Bár Feszl is megnyilatkozott, nem is egyszer és nem is jelentéktelenül, a gótizáló romantika formanyelvén⁸⁰, az a hang, amit ennél az épületnél megütött, volt az ő sajátos hangja. Architektúrája egyéni ötvözete a délnémet „Rundbogenstyl”-nek és a móros elemeknek, ami legeredetibb módon főművén, a pesti Vigadón bontakozott ki. Bár ez utóbbinak terve mintegy 15 évvel később készült, nem egy eleme, megoldása megfigyelhető már az Országháza-terven. Így a középrizalit tagolása, arányai; sajátos, pártázatos tornyocskákban végződő sarokpillérei; a főpárkány alatt húzódó geometrikus motíválású frize; emelt patkóíves nyílásai, moreszk arányú oszlopok. A két épület rokon formálása rokon törekvésekre utal. Feszl nyilván már ekkor ugyanúgy a magyar nemzeti építészeti stílus megvalósítására törekedett, mint később a Vigadónál. Tekintet nélkül arra, hogy a nemzeti stílus eszméjét mennyiben sikerült megvalósítania, törekvésével — talán egyetlenként — reagált az általános hazai várakozásra, mely a nemzetet jelképező épülettől a nemzeti jelleg építészeti kifejezését kívánta meg.

Figyelemre méltó sajátosága a tervnek, mely e korban, s egyáltalán romantikus középületeknél egyedülálló: külsőben is megmutatkozó kupola alkalmazása. Ilyennel, alkalmilag, csak a korszak templomépítészetében találkozunk. Különösen feltűnő ez más országháza- és parlament épületekkel, ill. tervekkel összehasonlítva. Nemcsak a pesti Országháza másik három ismert tervére (Pollack, van der Nüll — Sicardsburg, Rigel) áll ez, hanem Európának a XX. sz. első felében épült kevésszámú hasonló épületére is, élükön a londoni parlamenttel.⁸¹

Tüzetesen végignéztük e nagyszabású, de tragikus sorsú tervpályázat történetét, s bár anyaga elbírálás, kiállítás és publikáció nélkül, úgyszólván nyomtalanul tűnt el, számos részletére sikerült fényt deríteni. Mindezzel azonban nem tekintjük a témát befejezettnek. Ismerjük a pályamunkák felének szerzőjét, tudjuk, hogy 15 pályamunka visszakerült tervezőjéhez, közülük 12 külföldi pályázó volt, s még többnek maradhattak vázlatai, rajzai. Ha tanulmányunk felhívja a pályázatra az építéstörténeti kutatás figyelmét, talán remélhetjük, hogy a lappangó tervek egyike-másika előkerül, s így ismertté válik az érdekes, eddig rejtőző anyagnak legalább egy része.

⁷⁹ Van némi valószínűsége annak, hogy Feszl nem készült el teljesen pályamunkájával, ez esetben — ha benyújtotta — kiegészítés céljából kérhette vissza. Bár a fényképeken fennmaradt tervek a legszükségesebbeket tartalmazzák, tehát a pályamunka benyújtható volt, mégis a kívánatos teljességhez hiányzik a pince alaprajza, az oldal- és hátsóhomlokzatok nézetrajza és esetleg egy távlati kép. Természetesen lehetséges, hogy eredetileg több tervalap volt, mint amennyit a fényképek megőriztek, de a befejezetlenség mellett szól, hogy a homlokzat rajzáról hiányzik a díszes keretrajz. Elképzelhetetlen, hogy Feszl ne egyformán akarta volna a rajzokat kiállítani és éppen a főhomlokzatról hagyta volna el a díszítést, amit a keresztmetszeten alkalmazott.

⁸⁰ Figyelemre méltó, hogy a metszetrajz háttérében, egy üres telek beépítésére, csipke finomságú gótizáló architektúrával tervez épületet.

⁸¹ Feszl halálakor nekrológja az elhunyt mester Országháza-tervét a washingtoni Capitoliumhoz hasonlítja. „1848-ban győzött a magyar parlamenti épület tervére kiírt pályázaton. Ezt a washingtoni parlamenti palota stílusában akarták felépíteni az Erzsébet téren, ...” („Az Építési Ipar” VIII. 1884. p. 312.) Az 1829-ben befejezett klasszicizáló régi washingtoni parlamentépületet Feszl romantikus Országháza-tervével semmi sem fűzi össze, csupán az az egyedülálló, az európai parlamentekkel szemben feltűnő sajátosága, hogy kupolás elrendezése. Nyilván e motívum szembeszökő egyezése indította a kortárs szerzőt, hogy idézett megállapításával jellemezze Feszl Frigyes tervét.

DÉNES KOMÁRIK

DAS STÄNDEHAUS

Wie im Jahre 1791 für das Kapitol in Washington, 1834 für das Parlament in London, so hat man auch für das Ständehaus in Pest im Jahre 1844 einen Architektenwettbewerb ausgeschrieben.

Der Bau eines Ständehauses in Pest steht in dem organischen Prozess des Bemühens, den Ort der Landtage von Preßburg, das sehr in der Nähe der Kaiserstadt Wien lag, nach Pest zu verlegen, in das Innere des Landes. Auch daß die Bedeutung von Pest innerhalb des Landes sich schnell vergrößerte, ist auf dieses Bestreben zurückzuführen. Denn die rechtmäßige Hauptstadt war ja noch Buda, die am jenseitigen Ufer der Donau liegende Schwesterstadt von Pest.

Die Stände drangen seit 1830 auf jedem Landtag auf den Bau eines Ständehauses in Pest. Im Juni 1844 schließlich wurde ein internationaler, geheimer Architektenwettbewerb mit November als Einreichetermin ausgeschrieben. Der Landtag der Jahre 1843/44 wurde noch vor dieser Zeit aufgehoben, sodaß der Bericht über die eingereichten Arbeiten erst auf dem Landtag von 1847/48 verlesen werden konnte. Die Ereignisse vom März 1848, ebenso wie der einige Monate später auflodernde Freiheitskampf, drängten aber damals die Angelegenheit in den Hintergrund. Der Mißerfolg des Freiheitskampfes, der Verlust der Unabhängigkeit und der neuen staatlichen Einrichtungen des Landes hatten auch für den Architektenwettbewerb des Ständehauses verhängnisvolle Folgen. Unter dem Absolutismus, der auf die Niederschlagung des Freiheitskampfes folgte, konnte von einem Aufbau eines ungarischen Ständehauses keine Rede mehr sein. Dringende Notwendigkeit erforderte aber im Jahre 1865 den Bau eines wenn auch nur provisorischen Abgeordnetenhauses, das dann innerhalb dreier Monate errichtet wurde; wodurch jedoch der Bau eines endgültigen, kostspieligen und großartigen Ständehauses für lange Zeit aufgeschoben wurde. So geschah es, daß der Architektenwettbewerb von 1844 niemals zur Auswertung kam und in eigen-tümlicher Weise auch offiziell niemals abgeschlossen wurde.

Obleich keine einzige der 42 eingereichten Preisarbeiten bekannt ist, steht uns aufgrund verschiedener Quellen trotzdem ein ziemlich reiches Material zur Verfügung. Es ist sowohl hinsichtlich des Wettbewerbs, als auch — weil ebenfalls ausländische Wettbewerber teilnahmen — in Hinsicht auf die Geschichte der ungarischen und europäischen Architektur beachtenswert.

Nach 1849 haben mehrere Bewerber ihre Arbeit zurückverlangt. Dadurch konnte die Hälfte aller Verfasser des Wettbewerbs festgestellt werden. Die nicht zurückgeschickten Arbeiten wurden im zuständigen Ministerium aufbewahrt und verschwanden später spurlos. Es ist zu befürchten, daß sie im zweiten Weltkrieg, während der Belagerung Budapest, vernichtet wurden.

Folgende entwarfen Pläne, aber nahmen an dem Wettbewerb nicht teil:

Eduard van der Nüll und August von Sicardsburg (Bild Nr. 1.), Raphael Ritter von Rigel (Bild Nr. 2.) Folgende nahmen an dem Wettbewerb teil: Antal Steiner, Architekt aus Pápa; Hermann Gemmel, Architektur-Professor an der Akademie von Königsberg; Urbani, Architekt aus Venedig; Carl Victor Keim, Architekt aus Regensburg; Eduard Metzger, Professor am Münchener Polytechnikum; József Pán, Baumeister aus Buda; Ede Szemelits, Ingenieur; Lodovico Manzi, Architekt aus Mailand; Heinrich Zanchi, Architekt; Károly Glembay, Ingenieur; Johann Stuhlmann Architekt aus Posen (mit 5

Plänen); Blackwell, ein Architekt aus England; Alois Pichl, erzherzoglicher Hofarchitekt aus Wien; Comte de Blinier aus Paris (mit 2 Plänen); Anton Ortner, Architekt aus Wien; Miklós Gyulai Gaál, Major und Ingenieur-offizier. Folgende bewarben sich, zogen aber ihre Pläne noch vor deren Unterbreitung vor der Landtag zurück: Antal Brettenbauer und Frigyes Feszl. Frigyes Feszls romantischer Entwurf blieb im Feszl-Nachlaß auf einer Reihe von Photos aus dem vorherigen Jahrhundert bewahrt. (Bild 3—7.)

PEST TÁRSADALMA ÉS POLITIKAI ARCULATA
1848-BAN*(A választók és megválasztottak összetétele alapján)*

Pest város lakosságának társadalmi, foglalkozás szerinti összetételére, vagyoni rétegződésére vonatkozóan jóformán semmi megbízható adattal nem rendelkezünk. Az országosan egységes összeírásokból — a lélek- és népösszeírásokból — legfeljebb a lakosság számát állapíthatjuk meg több-kevesebb pontossággal; rendi kategóriáik, foglalkozási megjelöléseik azonban a modern szociográfiai vizsgálathoz gyakorlatilag használhatatlanok. Nem maradtak fenn a lakosság foglalkozási, vagyoni rétegződésének vizsgálatára legalkalmasabb és legértékesebb források, a népességnek ugyan csak kis részére, de éppen a város gazdasági-politikai életében jelentős szerepet játszó rétegeire kiterjedő adókönyvek sem. A társadalmi rétegződés vizsgálatának alapjául így csak a többé-kevésbé megbízható részösszeírások, a lakosság egyes foglalkozáscsoportjaira (elsősorban a kézművesekre és kereskedőkre) vagy más részcsoportjaira kiterjedő alkalmi nyilvántartások, és a különböző útmutatók és címtárak változó pontosságú adatai szolgálhatnak. Ilyen körülmények között fokozott érdeklődésre tarthat számot, fokozott értékkel bír minden olyan forrás, mely túllép egy szűkebb vagy tágabb foglalkozáscsoportba, vagy egyéb kategóriába tartozók felsorolásának keretein, mely, ha nem is ad pontos képet a város egész lakosságának rétegződéséről, de a város életében valamilyen aspektusban jelentős szerepet játszó komplexebb csoportjáról nyújt tájékoztatást.

Bizonyos mértékig ilyen forrásnak tekinthető az 1848. évi országgyűlési követválasztók névjegyzéke is, minthogy az összeírtak a városi lakosság különféle foglalkozáscsoportjait, illetve társadalmi rétegeit képviselték.

A választójogi kritériumok¹ ismeretében természetesen nyilvánvaló, hogy a választói névjegyzékben szereplők a városi társadalom vagyonosabb felső- és középrétegét képviselhették, s hogy a lakosság többségét kitevő proletár és félproletár elemek (kézműveslegények, kontárok, gyári munkások, napszámosok, kapások, cselédek stb.) helyzetéről, állásfoglalásáról, de még csak számáról vagy

¹ Az 1848. V. tc. 2. §-a alapján választójoggal azon 20 éven felüli férfiak rendelkeztek, törvényesen bevett valláskülönbség nélkül, akik a városban 300 Ft értékű ingatlannal rendelkeztek, vagy mint kézművesek, kereskedők, gyárosok műhellyel, üzlettel, gyárral bírtak, s a kézművesek folytonosan legalább egy segéddel dolgoztak; akik 100 Ft évi jövedelmet ki tudtak mutatni; valamint jövedelemre való tekintet nélkül a tudósok, orvosok, ügyvédek, mérnökök, művészek, tanárok, az akadémia tagjai, gyógyszerészek, lelkészek, tanítók; végül mindazok, akik polgárjoggal rendelkeztek. Magyar Törvénytár. Bp. 1896. 1836—1868. 223. l.